

# *De onderwijsactiviteiten van de Zusters Franciscanessen van Roosendaal, 1832-1986\**

## **Inleiding**

De Congregatie van de Zusters Franciscanessen Penitenten Recollectinen van de Onbevleete Ontvangenis van Maria is op 1 september 1832 opgericht met als een van de doelstellingen 'het geven van onderwijs'. Speciaal voor het bestuur en het beheer van de verschillende vestigingen van de Zusters Franciscanessen Penitenten Recollectinen te Roosendaal, die hierna zullen worden aangeduid met 'zusters' of 'zusters van Roosendaal', wordt in 1855 het Genootschap tot Opvoeding (hierna aangeduid als Genootschap) in het leven geroepen.<sup>1</sup>

Naast een presidente (voorzitster), vice-presidente en drie bestuursleden, die tezamen het dagelijks bestuur vormen, bestaat het Genootschap uit leden. Dat aantal varieert in de loop der tijd tussen de 30 en 50. Deze leden vertegenwoordigen 'de afdelingen' waarmee elke vestiging wordt bedoeld. Zij zijn de plaatselijke oversten van de congregatie die daarmee zowel voor het klooster als de scholen verantwoordelijk zijn. Elke afdeling voert een eigen (financieel) beleid.<sup>2</sup> In januari 1952 wordt voor het missiegebied Curaçao een aparte stichting - Genootschap tot Opvoeding, afdeling Curaçao - in het leven geroepen om de eigendommen aldaar zeker te stellen.<sup>3</sup> Een maal per jaar vindt een Algemene Ledenvergadering plaats.<sup>4</sup> Deze vergaderingen worden uitgebreid genotuleerd en zijn een 'Fundgrube', niet alleen voor onderzoek naar specifiek de activiteiten van het Genootschap, maar ook voor een inzicht in personen en het tijdsgewricht waarin zij leven en werken. De



Mère Vincentia Boddeke met een groep postulanten, 1931. (Fotocollectie gemeentearchief Roosendaal)

rechtsofvolger van het Genootschap is de Stichting Scholen Zusters Franciscanessen van Mariadal, opgericht in 1979. Door een herziening van het tweede boek van het Burgerlijk Wetboek kunnen volgens de Wet op de Kerkgenootschappen congregaties een rechtspersoonlijkheid bezitten. De aparte burgerlijke rechtspersoon voor de congregatie - het Genootschap tot Opvoeding - is daarmee niet meer nodig zodat besloten wordt de genoemde Stichting op te richten.

Het volgende is met name gebaseerd op een in 1932 verschenen Gedenkboek en op de notulenboeken van het Genootschap en de verslagen van de Stichting uit de periode 1911 tot en met 1986.<sup>5</sup> Naast de expansie en neergang van de onderwijsactiviteiten in Nederland komen ook inspanningen op dat gebied van de zusters in Curaçao, Suriname en Chili aan de orde. Op het gebied van onderwijs en opvoeding zijn vele vrouwelijke religieuzen in de negentiende en twintigste eeuw in Nederland actief geweest. Een recent overzicht stelt dat van de 80 congregaties in Nederland er 46 zich met onderwijs bezig hebben gehouden.<sup>6</sup> Zowel wat betreft het aantal zusters en vestigingen als het getal onderwezen leerlingen behoort de Roosendaalse congregatie tot de grootste en meest actieve in het land.

## Het Genootschap tot Opvoeding

‘Onder Gods zegen was het nietige zaadje uitgegroeid tot een machtige boom.’<sup>7</sup>

De notulen van het Genootschap tot Opvoeding beginnen met de vergadering van 12 oktober 1911. De verslagen kennen een structuur die gedurende decennia wordt aangehouden en verandert met de aanstelling tot secretaresse van zuster E.A.M. Pater in 1964. Haar verslagen worden gekenmerkt door een persoonlijker benadering. Zusters worden met naam genoemd en problemen die vanwege het veranderende tijdsgewricht gaan spelen, met name de ontzuiling en de individualisering, komen in haar verslaglegging aan bod. Door de veranderende tijd vindt er ook een accentverschuiving plaats: van onderwijs naar congregatie. Het Genootschap begint vanaf dit jaar scholen en kloosters op te heffen of over te dragen aan stichtingen veelal geleid door leken. Kort samengevat worden de jaren 1911 tot circa 1960 gekenmerkt door opbouw en groei en met name vanaf 1964 tot 1984 door afbouw en opheffing. De eerste moeizame overstap van de bemensing van alleen religieuzen in het onderwijs naar overwegend leken verloopt steeds soepeler. Onder druk wordt alles vloeibaar: het aanvankelijke verzet tegen de komst van leken leerkrachten moet door een steeds groter wordend tekort aan religieuzen worden opgegeven. Hetzelfde geldt voor de overgang van onderwijs voor uitsluitend meisjes naar gemengd onderwijs. De maatschappij verandert en de scholen van het Genootschap moeten daarin mee.

In het navolgende zullen de lotgevallen van het Genootschap in grote lijnen worden uiteengezet. Citaten worden zo nodig gebruikt ter accentuering van tijd, personen en gebeurtenissen.

Algemeen kan gesteld worden dat het Genootschap een goed geoliede machine is. Elke afdeling regelt in principe haar eigen zaken waarbij alleen in het geval van grote uitgaven of belangrijke beslissingen terugkoppeling naar het bestuur van het Genootschap plaatsvindt. Elke afdeling stort naar rato een bedrag in de algemene kas.<sup>8</sup> In financieel opzicht is het Genootschap een gezond bedrijf waarin heel veel geld omgaat. Het financiële overzicht dat gedurende het bestaan van het Genootschap een (gunstig) batig saldo heeft, wordt altijd gevolgd door godsvruchtige uitspraken in de trant van: 'Dankbaar mogen we dus zeker zijn voor Gods overvloedige zegen dien we weder zoo ruimschoots mochten ondervinden.'<sup>9</sup> De inkomsten bestaan uit de salarissen en pensioenen van de religieuze onderwijskrachten, uit AOW van de zusters, uit school- en kostgelden, uit door de overheid verstrekte subsidies ten behoeve van onderwijs en gebouwen, uit gelden bijeengebracht door gelovigen, uit legaten, en uit opbrengsten van beleggingen en rente van leningen. Het geld wordt aangewend om het katholieke onderwijs in alle vormen te verbreiden en uit te dragen. De efficiënte organisatiestructuur, het deskundige financiële beheer en de onderlinge solidariteit getuigen van een hoge mate aan vrouwenemancipatie, pragmatisme, discipline en dadendrang. De notulen van de vergaderingen van het Genootschap eindigen veelal in de trant van: 'Hierna dankt de Presidente wederom alle leden voor haar eendrachtige samenwerking, waardoor onder Gods zegen zooveel tot stand kon komen. Nadat ook wederkeurig dank aan de Presidente is betuigd voor haar onvermoeide en blijmoedige werkzaamheid, die de machtige drijfveer is geweest tot al het goede, wordt rekening en verantwoording goedgekeurd en de vergadering gesloten.'<sup>10</sup> Het individueel belang is tot het begin van de jaren zestig van de vorige eeuw ondergeschikt aan het algemene, hierboven genoemde doel. En daarin slaagt het Genootschap wonderwel. Niet alleen Nederland maar ook Curaçao, Aruba, Bonaire, Suriname en Chili behoren tot het werkgebied. In Nederland heeft het Genootschap op zijn hoogtepunt scholen in Amsterdam, Bavel, Bergen op Zoom, Borgharen (bij Maastricht), Breda, Den Haag, Essen (België), Groenlo, Groesbeek, Hulst, Malden, Monster, Nispen, Oegstgeest, Roosendaal, Rotterdam, Sas van Gent, St. Willebrord, Terneuzen, Vlissingen, Woerden, Wouw en Zundert. Het betreft alle typen onderwijs: van speciaal onderwijs voor 'debielen' en 'imbecielen', BLO- en LOM-scholen,<sup>11</sup> tot bewaar-, fröbel-, kleuter- en lagere school, Montessori-onderwijs, VGLO-school,<sup>12</sup> landbouw-, nijverheids-, handels- en huishoudschool, naai-, coupeuse- en kookscholen, Mulo, Ulo, MMS, HBS, Mavo, Havo, gymnasium, kweekscholen voor (kleuter)onderwijzeressen, en in Curaçao een 'vlechtschool'. Er zijn scholen voor 'arme' kinderen en internaten voor meer welgestelde leerlingen of voor kinderen van kermisexploitanten en schippers of voor hen die van ver moeten komen.

## Expansie en neergang

‘Laten wij dan voortgaan op de ingeslagen weg, wat het ook moge kosten.’<sup>13</sup>

50

Bij het 100-jarig bestaan van de congregatie in 1932 versijnt een gebonden en van foto's voorzien Gedenboek. Het is een zeer gedegen en gedetailleerd overzicht van het ontstaan van de congregatie en de werkzaamheden gedurende de daarop volgende eeuw. Het bevat een 'Statistisch overzicht van de huizen der congregatie van Roosendaal (1832-1932)'.<sup>14</sup> Behalve de plaats van vestiging, de datum van oprichting, de naam van de school en het type onderwijs zijn ook het aantal zusters en novicen en de leerlingen genoteerd. Hieruit blijkt dat de congregatie in de 100 jaar van haar bestaan maar liefst 49 vestigingen of afdelingen heeft opgericht met vaak verschillende typen onderwijs zodat het aantal 'instellingen' 182 bedraagt.<sup>15</sup> 1220 zusters beheren deze vestigingen terwijl het totale aantal leerlingen 24.953 bedraagt. En om de enorme groei aan te tonen: in 1860 telt de congregatie 328 zusters! De 49 vestigingen bestaan gedurende langere tijd.

Er is een aantal vestigingen dat, in vergelijking tot andere, een korter bestaan heeft gekend. Zo worden het pensionaat te Montfoort en de lagere school te Aardenburg, beide gesticht in 1842, respectievelijk in 1887 en 1877 opgeheven of overgedragen aan andere stichtingen. De lagere school en het weeshuis in Steenberg en staan onder bewind van de zusters van 1845 tot 1867. In Hillegom en Rotterdam stranden de pogingen om een lagere school te stichten al in het eerste jaar, respectievelijk in 1856 en 1870. Den Haag heeft op verschillende locaties scholen die door de zusters worden bediend maar ook hier moeten de



Viering van het eeuwfeest van de congregatie in 1932.  
(Fotocollectie Zusters Franciscanessen)

lagere school van de H. Joseph aan het Noordeinde en de bewaarschool van de H. Bernardus aan de Hoefkade worden overgedragen na een bestaan van respectievelijk 1885 tot 1911 en 1886 tot 1918. In Essen (België) worden de lagere en bewaarschool beheerd van 1867 tot 1914 en in Middelburg de lagere school van 1867 tot 1910.

Pogingen om in Engeland scholen te stichten stranden na korte tijd. Hanley Castle, in de graafschap Worcestershire, moet na drie jaar in 1850 en Rochdale na tien jaar in 1884, worden opgegeven. In Londen worden de lagere school van 1866 tot 1874 en het internaat van 1866 tot 1870 door de zusters beheerd.

In de 'missiegebieden' moeten eveneens regelmatig scholen worden overgedragen of opgeheven. Er is een groot tekort aan religieuze leerkrachten. De bewaar- en lagere scholen van de H. Antonius van Padua in de wijk Pietermaai te Willemstad op Curaçao bestaan van 1852 tot 1932. De lagere school te Santa Rosa op Curaçao kan in stand gehouden worden van 1854 tot 1920. Op Aruba houden de lagere scholen in vijf plaatsen maar kort stand: Playa (1857-1910), Santa Cruz (1863-1913), De Noord (1893-1910), Montana (1908-1926) en Sabaneto (1909-1916).

In Paramaribo zijn meerdere vestigingen, waarvan de bewaar- en lagere school H. Joseph van 1896 tot 1925 door de zusters worden beheerd. De lagere en bewaarschool Petrus Donders in Combé te Paramaribo moet al na één jaar, in 1932, aan leken leerkrachten worden overgedragen.<sup>16</sup>

Globaal kan gesteld worden dat de meeste vestigingen vóór 1932 zijn gesticht. Daarna worden nog scholen gesticht in Groesbeek (1939, bewaar- en naaischool),<sup>17</sup> Philippine (1942, bewaarschool)<sup>18</sup> en Clinge (1943, bewaarschool).<sup>19</sup> Bestaande vestigingen echter worden voortdurend zowel fysiek als qua typen onderwijs uitgebouwd en uitgebreid. Vanaf 1975 begint het Genootschap met de systematische en definitieve overdracht van de dan nog resterende scholen aan andere stichtingen. Het eerst zijn de kleuterscholen en de lagere school in Zundert aan de beurt, in 1976 gevolgd door de opleiding tot kleuterleidsters in Breda, de kleuter- en lagere school in Borgharen, en de lagere school in Bavel. 'Op 't eind van 1975 had het Genootschap tot Opvoeding nog 6 mavo-scholen, 10 basisscholen, 4 B.O.-scholen en 10 kleuterscholen onder zijn beheer.'<sup>20</sup> In 1977 worden de kleuter- en de lagere school in Monster overgedragen, een jaar later gevolgd door de kleuter- en lagere scholen in St. Willebrord en Roosendaal. Het 'karwei' van de overdracht van scholen wordt afgemaakt door de Stichting Scholen Zusters Franciscanessen van Mariadal die, zoals gezegd, sinds 1979 actief is. Van 1975 tot de opheffing van de Stichting in 1986, worden 40 scholen overgedragen. Het kapitaal dat door alle afdelingen zo vlijtig is bijeengebracht en met beleid en zuinigheid is beheerd, bestaat bij de opheffing uit 615.000 gulden, waarvan 50.000 gulden naar de voormalige 'missie' in Chili gaat en de rest via een verdeelsleutel wordt geschonken aan de 40 scholen die vanaf 1975 zijn overgedragen.<sup>21</sup> 'Zr. Albertina memoreert



Afscheidsbijeenkomst in de aula van basisschool De Stappen in Wouw van de Zusters Franciscanessen die van 1850 tot 1980 het onderwijs hebben verzorgd, 7 maart 1981. (Fotocollectie gemeentearchief Roosendaal)

het werk dat de afgelopen maanden is verzet, en kan - ondanks de pijn, die het afstoten van scholen met zich meebrengt - toch tot genoeg meedelen, dat de overgedragen scholen weer met deskundigheid en zorg worden bestuurd.<sup>22</sup> Op 24 juni 1986 wordt de Stichting ontbonden 'wegens het niet meer in beheer en bestuur hebben van scholen.'<sup>23</sup> Een tijdperk is voorgoed afgesloten.

### Het prille begin

'Ik heb de grondslagen gelegd, dat derhalve eenieder toezie hoe hij het werk voortzette.'<sup>24</sup>

Kapelaan A.J. Hellemons (†1873) wordt in 1832 op advies van Mgr. Joannes van Hooydonk naar de Zusters Franciscanessen in Etten gezonden. De aanleiding is de inkwartiering in Roosendaal vanaf 1830 van een legerafdeling vanwege de spanningen met het naar afsplitsing strevende België. Om de meisjes in genoemde plaats een 'bezigheid te geven en ze van de straat te houden' is door twee dames een handwerk- of borduurschool opgericht.<sup>25</sup> De geestelijkheid vindt echter de leiding niet strak genoeg en wil deze graag in handen geven van de zusters. Op 1 september 1832 komen vijf zusters uit Etten in Roosendaal aan. Zij betrekken een herenhuis aan de Molenstraat dat eigendom is van

burgemeester Johannes Petrus van Gilse. Zes maanden later kopen zij het huis van hem. Hoofd van de congregatie wordt Mère Marie Joseph. Haar 'eerste en voornaamste doel [is] de opvoeding en het onderwijs der jeugd op zoo krachtig mogelijke wijze te bevorderen.'<sup>26</sup> En dat gebeurt. 'Intern' wordt het kloosterleven - de 'sensus monasticus' - die tot dan toe hoofdzakelijk beschouwend van aard is geweest, bijna geruisloos aangepast aan deze doelstelling. Immers de zusters moeten naar buiten treden, hun dagorde aanpassen aan de schooltijden, en zij moeten zich laten scholen. Het onderwijs wordt steeds meer gereguleerd door de overheid en de eisen die eraan gesteld worden, worden steeds hoger.

De stichting in Roosendaal wordt het 'Moederhuis' en is de spil van waaruit met grote daad- en slagkracht het doel van Mère Marie Joseph wordt gerealiseerd. Bij haar overlijden op 8 december 1867 telt de congregatie zeventien stichtingen die bestuurd worden door 390 zusters.<sup>27</sup> Alle stichtingen, afdelingen genoemd, die vanuit Roosendaal tot stand komen, blijven weliswaar onder het 'Moederhuis' vallen maar genieten een grote mate van zelfstandigheid zoals hierboven vermeld. Zij beheeren hun eigen financiën en gebouwen. Zij leggen eenmaal per jaar verantwoording af tijdens de algemene ledenvergadering van het Genootschap. Tijdens die vergadering wordt aan alle afdelingen toestemming gevraagd voor ingrijpende beslissingen die de hele congregatie aangaan. Ook tussentijds wordt voeling met elkaar gehouden. De onderlinge solidariteit is groot.



Luchtfoto van het klooster- en scholencomplex tussen Molenstraat en Kloosterstraat te Roosendaal, 1947. (Foto AVIODROME Luchtfotografie - Lelystad)

De expansiedrift vertoont enkele opvallende kenmerken. In de meeste gevallen worden de zusters door de geestelijkheid - mannencongregaties, parochiegeestelijken, of bisschoppen - gevraagd in een plaats ofwel scholen over te nemen dan wel scholen te stichten. Aan vrijwel alle verzoeken wordt gehoor gegeven. Een klein groepje zusters vertrekt dan vanuit een vestiging naar die plaats en een nieuwe afdeling is geboren. De zusters betrekken meestal een woonhuis van waaruit zij direct met hun activiteiten beginnen. Daarna volgt uitbreiding in de vorm van (ver)bouw en typen onderwijs. Telkens worden bij de oplevering van nieuwe of verbouwde panden in de notulen van het Genootschap de soberheid en doelmatigheid ervan benadrukt als wil men de indruk vermijden dat geld onheus, onnodig of te royaal wordt uitgegeven.

### **Opvoeding en onderwijs in de meest ruime betekenis van het woord**

‘De jongheid moet men pakken, zonder dat zij hetzelfde bemerkt.’<sup>28</sup>

De visie op opvoeding en onderwijs wordt al in 1841 door de stichteres van de zusters in Roosendaal, Mère Marie Joseph, verwoord in de ‘Huisselijke Constitutiën.’<sup>29</sup> Daarin formuleert zij enkele richtlijnen betreffende de godsdienstige opvoeding van de kinderen in de toekomstige scholen, pensionaten en weeshuizen van de congregatie. ‘Omtrent de Godvruchtigheid en het gebruik der H.H. Sacramenten moet men de Pensionnaires niet te veel opleggen; maar zorgen, dat zij in het verlangen blijven, van nog meer te mogen doen. [...] Voorts moet men meer werk maken van het goed aan te prijzen, als het kwaad te berispen. Immers, de berisping moet maar zeldzaam gedaan worden, en zonder passie. [...] Men moet somtijds door zamenspraken aan de Pensionnaires trachten in te boezemen eenen zaligen schrik tegen de [...] gevaarlijke ijdelheden der wereld; doch dit moet geschieden als in het voorbijgaan, zonder daar werk van te maken.’



Naaischool, circa 1955.  
(Fotocollectie Zusters  
Franciscanessen)

Uit deze uitspraken blijken de wijsheid én de vooruitstrevende houding in opvoedkundige zin van Mère Marie Joseph. Zij waarschuwt dat kinderen niet belast moeten worden met lange gebeden en godsdienstige oefeningen omdat deze kunnen ontaarden in overbelasting. Bovendien verkondigt zij dat het godsdienstig leven in de eerste plaats positief moet worden benaderd. Indien het accent komt te liggen op het streven het goede te doen dan wordt het kwade op den duur vanzelf gelaten.

Ook stelt zij dat zedenpreken tegen kinderen achterwege gelaten moeten worden. 'Deel uw zedepreken uit, door in uwe gesprekken ongemerkt iets te zeggen, aan te bevelen, te beoordeelen, desnoods te veroordeelen, terwijl het den schijn heeft alsof u slechts in 't algemeen spreekt, zonder iemand of iets speciaal in het oog te hebben.' Een treffende uitspraak van haar luidt dan ook: 'De jongheid moet men pakken, zonder dat zij hetzelfde bemerkt'.

We staan aan het begin van de onderwijsactiviteiten van de zusters. Zij geven godsdienstonderricht en onderwijs in handvaardigheden zoals naaien, borduren, schoonmaken, koken. Zij regelen de opvang van peuters en kleuters. Zij geven les in door henzelf gestichte en betaalde scholen en voor deze genoemde activiteiten zijn dan nog geen specifieke opleidingen en diploma's vereist. Met de gelijkstelling van het onderwijs in 1920 verandert dit. Door de overheden worden specifieke eisen aan het onderwijs en de onderwijskrachten verplicht gesteld. Maar al vóór die tijd zijn de zusters zich bewust van het belang van goede scholing. Vanaf 1914 willen zij opgeleid worden voor middelbare akten. Zij leggen de vraag voor aan de bisschop van Breda. 'ZDH achtte die studie noodig, maar ontraadde vooraansnog eene universitaire opleiding, zoodat besloten werd, de onderwijzeressen, die daarvoor in aanmerking komen, de R.K. Leergangen, die sinds een paar jaar bestaan te laten volgen, voornamelijk te 's Hertogenbosch, waar de meeste cursussen gegeven worden, misschien ook in enkele andere plaatsen.'<sup>30</sup> In 1916 worden zeven zusters aangewezen om de studie aan de Katholieke Leergangen in Den Bosch te gaan volgen. In 1919, wanneer op verzoek van de kerkelijke overheid en de Vereeniging Ons Middelbaar Onderwijs in Noord-Brabant, naast het Sint Norbertuslyceum voor jongens, door de zusters het Sint Gertrudislyceum voor meisjes wordt opgericht, gaan zusters ook universitair onderwijs volgen 'daar is niet meer aan te ontkomen.'<sup>31</sup> Tot de eerste afgestudeerde zusters komen, staat de school, die begint met 25 leerlingen, onder leiding van mejuffrouw Dr. J.M. Kuijer. Zij is in 1918 gepromoveerd in de Nederlandse Taal- en Letterkunde en 'was de enige katholieke vrouw in Nederland die de doctorstitel mocht voeren.'<sup>32</sup> In 1925 studeren de eerste zusters aan de universiteit af: één in Frans en een tweede in Hoog-Duits.<sup>33</sup> Vanaf september 1925 zijn zes zusters als lerares aan het lyceum werkzaam.<sup>34</sup> In 1920 wordt door de zusters in Breda een eigen opleiding gestart: een kweekschool voor onderwijzeressen met de mogelijkheid tot het behalen van de hoofdakte. In 1928 wordt hieraan een opleiding toegevoegd voor leraressen koken en voedingsleer, huishoudkunde en wasbehandeling, en lingerie en kostuumnaaien.<sup>35</sup>

In 1920 is de oogst van opgeleide zusters groot. Er worden diploma's behaald voor middelbaar Nederlands, Duits A en voor Spaans en letterkunde. Twee zusters behalen de hoofdkte en 34 zusters slagen voor onderwijzers. Voor de bewaarschool behalen zeven zusters de akte B en negen de akte A. Voor ondergeschikte vakken werden nog 181 diploma's verworven, zoodat dit alles weer eene groote aanwinst voor het onderwijs beteekent.<sup>36</sup>

## Moeilijke tijden

'Gezamenlijke arbeid, waarbij men verwachtingen en teleurstellingen, verlangens en vreugden samen deelt, brengt de mensen tot elkaar.'<sup>37</sup>

Vanaf 1933 breken moeilijke tijden aan: de door de regering afgekondigde bezuinigingen treffen ook het onderwijs zwaar. De toelatingseisen voor vervolgonderwijs worden verhoogd waardoor de dreiging ontstaat het minimaal vereiste aantal leerlingen niet te halen.<sup>38</sup> 175 katholieke scholen, waaronder enkele van het Genootschap, dreigen te worden opgeheven. Een andere concrete maatregel is het verminderen van het aantal opleidingen waaronder de kweekscholen. 'In het Zuiden met z'n groot aantal kweekscholen is de toestand het meest critiek. Onze twee kweekscholen hier hebben vóór: de gunstige ligging, maar tegen: dat zij beide aan één Congregatie toebehooren.'<sup>39</sup>

De regering streeft ernaar contracten af te sluiten met verschillende congregaties over de arbeidsvoorwaarden van leerkrachten. 'De Congregaties verplichten zich:

- 1°. dat elk harer leden afstand doe van het wachtgeld verkregen vóór 1 Januari 1937;
- 2°. dat bij opheffing ener betrekking daarvoor steeds religieuzen in aanmerking zullen komen, zolang er religieuze onderwijzeressen aan de school zijn;
- 3°. dat in de vacature van een leek steeds opnieuw een leek benoemd zal worden.<sup>40</sup> Alleen religieuzen mogen vacatures van religieuzen invullen of wanneer er sprake is van personeelsuitbreiding. Voor het Genootschap is een dergelijk contract niet bespreekbaar vooral ook vanwege de afvloeiingsbepaling. In juni 1936 komt uitsluitel. Met ingang van september dat jaar wordt de rijkssubsidie niet langer toegekend aan een aantal kweekscholen waaronder de kweekscholen van het Genootschap in Breda en Amsterdam.<sup>41</sup> Bergen op Zoom is nu de enig overgebleven kweekschool van het Genootschap.

En dan breekt de Tweede Wereldoorlog uit. Tijdens het bombardement van Rotterdam op 14 mei 1940 worden de H. Laurens scholen van het Genootschap compleet verwoest. De schade bedraagt 335.000 gulden maar alle bewoners zijn gespaard gebleven. De zusters willen koste wat kost het onderwijs voortzetten en hen wordt onderdak verleend in het huis van de Militaire Vereeniging, in het repetitielokaal van een zangkoor en in lokalen van de paters Redemptoristen en de Rotterdamse School-

vereniging. ‘t was behelpen, maar de Rotterdammers zijn in deze tijden wel aan zich behelpen gewoon geworden.’<sup>42</sup> Duidelijk wordt gesteld dat de zusters niet graag hun oudste afdeling, gesticht in 1840, willen opgeven. Rotterdam begint onmiddellijk met plannen voor de wederopbouw van de stad waarbij ‘de binnenstad meer kantoren en winkels dan woningen krijgt’. De zusters zijn bereid wanneer het nodig mocht blijken, hun school naar een buitenwijk te verplaatsen. De gesprekspartners in dezen zijn de gemeente en de R.K. Schoolraad.<sup>43</sup> Inderdaad begint Rotterdam in 1940 met de onteigening van de gronden. Er worden nieuwe scholen gepland aan het Oostplein.<sup>44</sup> Het loopt echter anders: op 1 januari 1946 zijn de zusters genoodzaakt de school op te geven. Tot die tijd hebben zij zich in onmogelijke onderkomens kunnen redden maar de paters willen hun lokalen terug en andere geschikte huisvesting wordt niet gevonden.<sup>45</sup>

Hoewel Rotterdam het zwaarst getroffen wordt, lijden ook andere scholen van het Genootschap schade. Zo brandt in Roosendaal de St. Aloysius-school af en ontvluchten de zusters met wezen en internen Breda en Vlissingen.<sup>46</sup> Gedurende de hele oorlogsperiode worden (delen van) scholen van het Genootschap door de Duitse bezetter gevorderd hetgeen heel wat improvisatievermogen vergt om de leerlingen elders onder te brengen. In 1944 worden steeds meer scholen gevorderd. In Roosendaal is de situatie dermate nijpend dat de kinderen les krijgen in onder andere ‘de serre der pastorie, een tweetal cafétjes, een winkel en werkplaats, die buiten gebruik waren.’<sup>47</sup>

Vanaf het begin van de oorlog worden de salarissen van de religieuze leerkrachten met 40 procent gekort waardoor het Genootschap de tering naar de nering moet zetten. De pensioenen blijven wel intact. ‘We weten niet, wat de toekomst ons brengen zal, maar met vertrouwen op de Goddelijke Voorzienigheid gaan we haar onbevreesd tegemoet, overtuigd, dat God alles voor ons ten beste zal leiden.’<sup>48</sup> Vanaf 1941 nemen, vanwege de verminderde financiën en de schaarste aan bouwmaterialen, de verbouwingen af en er wordt in de jaren daarna geen nieuwbouw meer gepleegd. De bevrijding van Nederland gaat gepaard met grote schade aan gebouwen van het Genootschap. Het klooster en de kerk in Groesbeek komen in de vuurlinie te liggen en worden volledig verwoest. Een zuster wordt getroffen door een granaatscherf en overlijdt. De overige zusters vluchten via Duitsland naar de vestiging in Groenlo. In Roosendaal brengen de zusters tezamen met honderden mensen uit de buurt gedurende de bombardementen in september en oktober 1944 dagenlang in de kelders door. De Theresiaschool en het klooster aan de Van Gilselaan worden zwaar door granaatinslagen getroffen. Ook in Nispen brengen de zusters met wel 100 burgers enkele dagen in de kelders door en het klooster aldaar wordt grotendeels verwoest. Op 1 maart 1945 valt een V2 op het klooster aan de Van Hasseltstraat in Bergen op Zoom dat ‘als een kaartenhuis’ ineenstort. Wonder boven wonder wordt geen van de 700 kinderen die zich op dat moment in de school bevinden, ernstig gewond.<sup>49</sup>

## Hernieuwde daadkracht

‘Aan de wederopbouw onzer verwoeste kloosters is met kracht begonnen.’<sup>50</sup>

58

De al eerder hierboven genoemde daadkracht van de zusters is door de Tweede Wereldoorlog niet gebroken. Ondanks het uitblijven van de herstelbetalingen en de gestegen prijzen, geven de jaarlijkse financiële overzichten aan dat er weliswaar een batig saldo is maar dat er enorme uitgaven worden gedaan voor her-, ver- en nieuwbouw. ‘De kosten hiervan zijn tegenwoordig 2 à 3 maal zoveel als voor de oorlog. [...] Ofschoon we O.L. Heer oprecht dankbaar moeten zijn voor de nog gunstige toestand der financiën, mogen we toch de werkelijkheid niet uit het oog verliezen en daarom trachten te bezuinigen en geen uitgaven in de afdelingen doen, als ze niet uit eigen middelen kunnen betaald worden.’<sup>51</sup>

In tegenstelling tot vóór de Tweede Wereldoorlog worden bouwvergunningen moeilijk verstrekt, soms gaan hier een tot meerdere jaren overheen. In 1956 is deze situatie nog ongewijzigd: ‘Het bouwen vraagt tegenwoordig niet enkel bouwkapitaal, zoals altijd, maar bovendien heel veel geduld en doorzetting.’<sup>52</sup> Desondanks geven de activiteiten hetzelfde beeld te zien als voor de oorlog: er is een enorme expansiedrift. De toeloop van leerlingen is enorm en voortdurend worden nieuwe scholen gebouwd of lokalen aan bestaande scholen bijgebouwd.

Na vijf moeilijke financiële jaren komt in 1950 wat soelaas. Dan is er een schikking getroffen tussen de Nederlandse regering en het episcopaat over het eerder genomen besluit de salarissen van religieuze onderwijskrachten met 40 procent te korten. Voorzien wordt in een teruggave van 34 procent van de gederfde salarissen zodat de algemene kas van het Genootschap wordt aangevuld met 178.455 gulden.<sup>53</sup>

Pas in 1955 worden bedragen uitgekeerd voor geleden oorlogsschade in Rotterdam en Roosendaal.<sup>54</sup> Uiteindelijk worden de oorlogsschade en het geld voor de onteigende grond in Rotterdam in 1958 uitbetaald, en dat voor de kleuterschool in Rotterdam en voor de vestiging in Groesbeek in 1960.<sup>55</sup>

Vanaf 1963 is een kentering waarneembaar: het aantal religieuze leerkrachten neemt af maar door de pensioenen en vooral de AOW, blijven de financiën van het Genootschap op peil.<sup>56</sup> Vanaf januari 1966 wordt een deel van de AOW-gelden in een speciaal fonds gestort waaruit de reizen van de zusters in de missiegebieden voor hun verlof in Nederland worden bekostigd. In 1969 wordt een fonds ingesteld, Genopensioen geheten, afgeleid van Genootschap. Dit is bestemd voor zusters die ‘uit haar functie in de Congregatie geen pensioenrechten hebben kunnen kweken.’<sup>57</sup> Het fonds wordt gespekt met AOW-gelden die gemist kunnen worden. In 1974 kan dit fonds van de rente van de gestorte bedragen, de pensioenen uitkeren.<sup>58</sup>

De gevolgen van de toenemende vergrijzing komen in het financieel overzicht over het boekjaar 1 februari 1969-1 februari 1970 tot uitdruk-

king: 'Gedurende dit boekjaar waren de inkomsten uit pensioenen en ouderdomsuitkeringen f 1.442.654,-, terwijl aan salarissen werd ontvangen een bedrag van f 2.014.044.-'.<sup>59</sup> In 1974 wordt een solidariteitsfonds gesticht met een kapitaal van 700.000 gulden voor de hulp aan ontwikkelingslanden en 'voor noden in binnen en buitenland'.<sup>60</sup>

## Het Genootschap en zijn identiteit

59

'Wij behoren in ons samenzijn elkaar te steunen in het geloof, dat de Heer in ons midden verblijft, zodat wij trouw kunnen blijven aan onze roeping.'<sup>61</sup>

De notulen van het Genootschap laten een vermenging zien tussen een strakke organisatie en uitgekiend financieel beleid enerzijds en het katholieke geloof en godsvertrouwen anderzijds. Enkele hierboven aangehaalde citaten zijn hiervan een illustratie.

Het Genootschap heeft een duidelijke missie die onverkort en daadkrachtig wordt nagestreefd: de verbreiding van de katholieke opvoeding en het katholieke onderwijs. Volgens de Nederlandse grondwet is onderwijs op religieuze grondslag 'bijzonder onderwijs' en wordt tot 1920 niet gesubsidieerd.<sup>62</sup> De krachtige financiële positie stelt het Genootschap, vaak geholpen door giften van gelovigen, in staat uit eigen zak scholen te (ver)bouwen en zusters als leerkrachten aan te stellen. Na de gelijkstelling van het onderwijs in 1920 proberen de zusters de neutrale scholen naar de kroon te steken door hen in kwaliteit van onderwijs te overtreffen.<sup>63</sup> Regelmatig is er sprake van concurrentie tussen de openbare scholen en de scholen van het Genootschap om leerlingen te werven.



Zesde klas met zuster Joanna, circa 1950. (Fotocollectie Zusters Franciscanessen)

Zo wordt op 1 januari 1930 de St. Brigidaschool te Nispen, die eigendom is van het kerkbestuur maar ‘bemand’ wordt door de zusters, ingewijd.<sup>64</sup> Tot dan toe heeft Nispen alleen een openbare gemengde school en van een 26-tal meisjes vinden de ouders deze co-educatie ongewenst. Zij brengen hun dochters naar de scholen van de zusters in Essen of Roosendaal.<sup>65</sup> Het kerkbestuur stelt de grond beschikbaar, de gemeente Roosendaal en Nispen betaalt ook mee en de parochianen brengen 10.000 gulden bijeen.

Wanneer ‘van neutrale zijde’ in Sas van Gent in 1949 subsidie aangevraagd wordt voor de oprichting van een bewaarschool, wordt de volgende zet gedaan. ‘Op voorstel van de Pastoor zijn we hen voor geweest door met 1 Juni een 3e klas te beginnen, waar alle “wachtenden” in konden worden opgenomen tot grote vreugde der ouders. Inmiddels hebben we een evenredige subsidie gevraagd voor onze reeds 75 jaren bestaande bewaarschool en wachten de gebeurtenissen rustig af.’<sup>66</sup> Precies dezelfde tactiek wordt in 1959 in Roosendaal herhaald. De deken komt ter ore dat de Maatschappij tot Nut van het Algemeen een kleuterschool wil beginnen. Hij belegt daarop een bijeenkomst met de inspecteur van het onderwijs en de zusters. De deken ‘achtte het z’n plicht te zorgen, dat voor alle katholieke kleuters plaats zou zijn op katholieke kleuterscholen. We zouden hen één slag voor zijn.’<sup>67</sup> Het Genootschap verstrekt daarop een lening aan de gemeente Roosendaal voor de bouw van een katholieke kleuterschool!

Eenzelfde concurrentiestrijd wordt gevoerd in de missiegebieden die hierna aan bod komen.

Een andere slag die geleverd wordt en die de zusters uiteindelijk vanwege de sterk toenemende vergrijzing, het tekort aan aanwas en het sterk veranderende tijdsgewricht verliezen, is de komst van leken op hun scholen. De zusters zijn zeer zelfbewust. Door hun scholing en hun status als religieuze zijn zij ervan overtuigd, beter dan wie ook de opvoed- en onderwijskundige taken te vervullen. Maar steeds vaker moeten religieuzen vervangen worden door leken en dit proces eindigt voorlopig met een volledig door leken bemande school onder directie van een zuster.

In september 1955 verlaten de zusters Groesbeek: de kleuterschool wordt voortgezet door een bevoegde lekenkracht.<sup>68</sup> In 1956 moeten de zusters wegens gebrek aan menskracht de St. Aloysiusschool te Den Haag opheffen en de huishoudschool in Delft overdragen aan de zusters van Schijndel.<sup>69</sup> Per 1 augustus 1969 wordt de St. Antoniuschool aan de Prinsengracht te Amsterdam opgeheven. De school is door de zusters in 1872 gesticht maar al in 1953 overgedragen aan leken. Nu valt het doek voorgoed.<sup>70</sup>

Noodgedwongen gaan de zusters steeds vaker een samenwerkingsverband met maatschappelijke instellingen of andere religieuze ordes aan. Zo worden op 1 september 1952 de scholen in Zundert verrijkt met een ‘huishoudschool ten plattelande’, bemand door lekendocenten. Het bestuur bestaat uit leden van de NCB (Noordbrabantse Christelijke

Boerenbond) maar de leiding van de school berust bij de zusters.<sup>71</sup> Eenzelfde soort samenwerkingsverband ontstaat in Groenlo. Daar wordt, nadat het initiatief hiertoe in 1948 is genomen, op 1 september 1953 een huishoudschool geopend die onder bestuur staat van de ABTB (Aartsdiocesane RK Boeren- en Tuinders Bond). De school is nadrukkelijk géén landbouw-huishoudschool aangezien deze geassocieerd wordt met een 'boerinnenschool'. 'In plaatsen met landbouwende bevolking omvat dit nu niet enkel de boerenbevolking, maar ook de kinderen van arbeiders en van de middenstand. Men spreekt hier liever van huishoudonderwijs ten plattelande.'<sup>72</sup> Ook in Hulst en Bavel worden respectievelijk in 1954 en 1959 huishoudscholen in gebruik genomen die eveneens in samenwerking met de NCB zijn gerealiseerd.<sup>73</sup> Een andere vorm van samenwerking ontstaat in juni 1962. Dan wordt een stichting opgericht waarin twee broeders van Oudenbosch, een zuster van St. Anna, twee leden van het Genootschap, en vier leken zitting hebben. Deze stichting realiseert een LOM-school voor aangepast individueel onderwijs voor de hele regio Roosendaal.<sup>74</sup> De onderwijskrachten zijn leken. In 1968 wordt in Hulst opnieuw een samenwerkingsverband aangegaan ditmaal met de broeders van Huijbergen, twee zusters van Roosendaal, en enkele leken. Het doel is te komen tot een gemengde lagere school in Nieuw-Hulst.<sup>75</sup> Vanaf 1968 komt deze kentering in een stroomversnelling terecht. Nadat de zusters massaal het onderwijs verlaten, worden hun scholen overgenomen of fuseren. Met de naamgeving verdwijnt de oorspronkelijk katholieke identiteit. Met ingang van 1 januari 1969 wordt de Maria Gorettischool in Roosendaal de Hoge Vaart.<sup>76</sup> Hetzelfde gebeurt met twee scholen in Breda in 1969. De R.K. Huishoud- en Industrijschool Maria Assumpta wordt omgedoopt tot Scholengemeenschap De



Deze gebrandschilderde glas-in-loodramen in de spreekkamergang geven de maatschappelijke taken van de Zusters van Mariadal weer, van links naar rechts zijn dat opvoeding, onderwijs en missieijver. (Foto's G.J. van Linschoten, 2011)

Nieuwstraat en de Maria-kweekschool gaat verder als Pedagogische Academie Assendelft. De Roosendaalse St. Aloysiuschool wordt in 1969 de Jeroen Boschschool en de Fatimaschool wordt op verzoek van het oudercomité gemengd.<sup>77</sup>

Sedert 1 november 1980 is in Sas van Gent een Turkse leerkracht werkzaam die uiteindelijk een arbeidscontract krijgt als onderwijs-assistent. Hij is benoemd voor 'bi-cultureel onderwijs aan elf Turkse kinderen.'<sup>78</sup>

## De omslag: van groep naar individu

'Zo goed als iedere mens een kind van zijn tijd is, zo goed is ook iedere congregatie dat.'<sup>79</sup>

Vanaf 1970 is in de notulen van het Genootschap een duidelijke verschuiving merkbaar van scholen en onderwijs naar de congregatie zelf. De tijdgeest laat zich voelen.

Voor het eerst worden verontrustende berichten over de kloostergemeenschappen in Nederland en de missiegebieden opgetekend. Het hechte bolwerk dat de congregatie tot dan toe is, begint barstjes te vertonen. Er zijn zusters in Curaçao die liever in kleine leefgroepen willen wonen en 'Chili ervaart in de gemeenschap het mentaliteitsverschil tussen jong en oud, tussen Nederlandse en Chileense en tussen oud- en nieuwdenkers.'<sup>80</sup>

In Nederland is dezelfde tendens waarneembaar. In 1969 gaan zes zusters in het tuinhuis wonen 'om met nieuwe vormen van religieus leven te experimenteren. Zij zijn de eerste groep, die toestemming kreeg voor het dragen van lekenkleding.' Maar er zijn ook religieuzen die een radicalere stap zetten. Steeds vaker worden verzoeken tot 'extraclaustratie', voor een bepaalde periode buiten het klooster wonen, ingediend, en jaarlijks treden zusters uit. 'Bij uittreden ontvangen de Zusters volgens een regeling in overleg met de S.N.V.R. en de congregaties van het Bisdom Breda: de A.O.W. uitkering van één maand vermenigvuldigd met het aantal jaren, dat ze lid zijn geweest van de congregatie tot een maximum van 12 jaar.'<sup>81</sup>

De zusters bezinnen zich op hun status. In 1969 komen de zusters, als voorbereiding op het kapittel van 1970, vier maal in leeftijdsgroepen bijeen. Deze bijeenkomsten waarbij een thema centraal staat - in 1969 'Gebed', 'Gezagsverhoudingen', 'Armoede' en 'Gemeenschapsleven' - worden geleid door paters.<sup>82</sup> In juni 1974 worden zogeheten 'Blokendagen' gehouden waarbij groepen zich bezighouden met de thema's 'bezinning', 'bijbelstudie', 'verdieping in de leefregel', 'training' en 'varia'. De groepen gaan in september van datzelfde jaar van start en er nemen 358 zusters actief aan deel.<sup>83</sup>

Maar de vernieuwingen beperken zich niet tot de gevestigde orde: ze betreffen inmiddels ook de nieuwe aanwas. '... omdat volgens het decreet van Rome de novicen niet meer op één bepaalde plaats behoeven

te wonen, namen enkele novicen met de jongerenleidsters hun intrek in het H. Hartklooster waar ze samen zullen zoeken naar nieuwe leefvormen.<sup>84</sup> De tendens om in kleinere leefgroepen te gaan wonen, zet zich versneld door. In 1971 worden huizen aangekocht in Curaçao en Roosendaal voor respectievelijk drie en vier zusters die apart gaan wonen. In Vlaardingen worden twee flats naast elkaar gehuurd voor zusters die een leefgroep willen vormen op verzoek van de pastoor.<sup>85</sup>

In Chili gaan in 1971 een Nederlandse en twee Chileense zusters apart wonen om meer 'onder de mensen' te zijn, en op Curaçao worden enige nieuwe leefgroepen gevormd, waarvan een zich de 'Bellissima-groep' noemt. Ook in Roosendaal vormen zich twee nieuwe leefgroepen: één in Mariadal en de tweede in Ste. Marie.<sup>86</sup> 'In Terneuzen waren grote spanningen.' melden de notulen van augustus 1972 van het Genootschap. Vier zusters hebben zonder verlof van het bestuur een huis gehuurd en zijn apart gaan wonen. 'In een later stadium zijn de gestoorde relaties hersteld en is een en ander doorgesproken en vastgelegd.' Toch wordt een jaar later gemeld dat één zuster apart is gaan wonen en een tweede is vertrokken naar Zundert.<sup>87</sup> Op 5 augustus 1973 start in Mariadal een nieuwe leefgroep 'l'Averna', bestaande uit vijf zusters. In datzelfde jaar sluit een zuster zich aan bij de Benedictusgroep in Nijmegen en maakt een andere zuster de overstap naar de Karmelieten in Egmond aan de Hoef.

'Op 31 december 1972 was het totaal aantal zusters in de congregatie 729; hiervan woonden 590 zusters in Nederland, 79 in de Ned. Antillen, 48 in Suriname en 12 in Chili.'<sup>88</sup>

In 1973 neemt de rector van Mariadal ontslag en gaat met twee zusters een nieuwe leefgroep vormen in Breda. 'Ze willen zich toeleggen op meditatie en yoga bij de jeugd.'<sup>89</sup>

In 1974 wordt in het financieel overzicht voor het eerst de post 'saldo's alleenstaanden' opgevoerd.<sup>90</sup>

Naar aanleiding van de vorming van al deze leefgroepen wordt in 1973 een adviescommissie ingesteld om de communicatie tussen de leefgemeenschappen onderling te bevorderen.<sup>91</sup> In mei 1974 vindt de eerste bijeenkomst van de 'uitwonende' zusters plaats en besloten wordt dergelijke bijeenkomsten vaker te houden. In 1976 wordt een vijfjarenplan voor de diverse contactdagen vastgesteld. Het thema van dat plan is mentaliteitsvorming of mentaliteitsverandering en daarbij komen de volgende onderwerpen aan de orde: 'levenseenvoud', 'beschikbaarheid', 'open gesprek' en 'houvast'. Tot 1979 worden dergelijke bijeenkomsten georganiseerd met het vijfjarenplan als uitgangspunt.<sup>92</sup>

Parallel aan de uitstroom van zusters loopt het hoge aantal overledenen. In 1975 sterven maar liefst 21, in 1977 zeventien en van 1 januari 1978 tot 19 juni 1979 negen zusters.

Voor de bejaarde zusters wordt in november 1977 de Stichting Exploitatie Kloosterbejaardenoorden Zusters Franciscanessen van Mariadal te Roosendaal opgericht.<sup>93</sup> Op 1 januari 1978 wordt in Zundert het kloosterbejaardenoord officieel in gebruik genomen.<sup>94</sup>

## De missiegebieden

'In beide Missiegebieden ligt nog een ruim arbeidsveld voor de zusters open. Vooral in Suriname kan door vestiging onder de Boschnegers en koelies veel tot bekeering dier heidenen worden bijgedragen waartoe het Genootschap gaarne zijne medewerking wil verleen.

64

In 1841, negen jaar na de vestiging in Roosendaal, gaat de congregatie als eerste vrouwencongregatie in Nederland 'naar streken en volkeren, die nauwelijks eenige beschaving kenden.'

Hiervoor worden drie redenen aangevoerd. Allereerst het verruimen van het blikveld. Ten tweede het verwerven van een grotere bekendheid van de congregatie, een soort PR dus. En ten derde uiteraard godsvruchtige motieven die als volgt worden verwoord: 'Het echte Franciscaansche bewustzijn, dat men op de eerste plaats geroepen was om lijden en lasten te dragen voor den Lieven Heer, dat men de dingen moest aanpakken met een onstuimige, en als 't ware onberedeneerde liefde tot God, dat men alles moest doen met zoo groot mogelijke wegcijfering van zichzelf, heeft vooral de oudste generatie van de Roosendaalsche zusters met groot en heilig enthousiasme beziel.'

De zusters vestigen zich achtereenvolgens op Curaçao (1842), Bonaire (1856), Aruba (1856), in Suriname (1856) en in Chili (1961).

In vergelijking met de Nederlandse vestigingen baren de instellingen in genoemde landen behoorlijke zorgen wat betreft financiën en menskracht. Terwijl de Nederlandse afdelingen elk jaar een batig saldo hebben, vertoont met name Suriname decennialang financiële tekorten.

Maar ook in Curaçao is de financiële situatie regelmatig nipt terwijl Chili lange tijd volledig door het Genootschap wordt bekostigd.

Deze situatie is deels te wijten aan het niet gelijkgesteld zijn van het onderwijs zoals dat in Nederland sinds 1920 is gebeurd. In 1921 wordt



Schoolkinderen op Curaçao, circa 1920.  
(Fotocollectie Zusters Franciscanessen)

deze gelijkstelling ook in Suriname ingevoerd maar in Curaçao gebeurt dit pas veel later.<sup>99</sup> Dit betekent dat de bijzondere scholen niet voor subsidie in aanmerking komen. Bovendien beslist de gouverneur van Suriname in 1925 dat de helft van het schoolgeld, waarbij dat van de openbare scholen als norm dient, moet worden afgedragen. Omdat de zusterscholen de helft minder schoolgeld vragen dan de openbare scholen, betekent dit in feite vrijwel alle inkomsten.<sup>100</sup> Deze situatie duurt tot januari 1928.<sup>101</sup> Eveneens in 1925 wordt bepaald dat leerlingen van dertien jaar de school moeten verlaten. De zusters tekenen hier protest tegen aan omdat dit juist een gevaarlijke leeftijd is. De kinderen mogen nu weliswaar op school blijven, maar tellen niet mee voor overheidssubsidie.<sup>102</sup> In 1932 wordt in Suriname de verplichte pensionering op 55 jaar ingevoerd waardoor enkele zusters afscheid moeten nemen, hetgeen inkomstenderving betekent.<sup>103</sup> In de missiegebieden is een voortdurend tekort aan menskracht. Telkens vertrekken vanuit Nederland zusters richting de missie maar de vraag naar leerkrachten blijft groter dan het aanbod. Sinds 1928 wordt door de congregatie het maandblad *Echo's uit de missies* uitgegeven. Naast informatie over de missioneringswerkzaamheden is het blad ook bedoeld om menskracht te werven.<sup>104</sup> Maar dit is moeilijk want van meet af aan is er het besef 'dames willen natuurlijk niet naar die buitendistricten om onder eene negerbevolking te wonen.'<sup>105</sup> Derhalve wordt in de gebieden zelf begonnen met de opleiding van leerkrachten. Wel wordt toestemming gevraagd voor een lager opleidingsniveau voor deze binnenlandse krachten omdat wanneer voldaan moet worden aan de Nederlandse normen, er geen aanmeldingen komen.

Gedurende de Tweede Wereldoorlog zijn de verbindingen met Curaçao en Suriname verbroken. Sporadisch komen berichten binnen via het Rode Kruis. Wanneer op 12 januari 1942 de missie in Curaçao 100 jaar bestaat, weet men in Nederland niet of dit jubileum aldaar is gevierd. Vanwege de beslaglegging op het papier bij de uitgever verschijnt op 25 oktober 1941 niet alleen het laatste nummer van *Echo's uit de missies*. Ook het geplande dubbelnummer ter ere van het 100-jarig bestaan komt hiermee te vervallen. Wel geeft het Genootschap een boekje *100 jaar Curaçao* uit.<sup>106</sup> Nadat Nederland is bevrijd, zijn de rollen omgedraaid. De missiegebieden zijn nu de hulpverleners: 'Vol hartelijk meelevende zonden beide Missiën ons pakketten. Curaçao wel 'n 40 tal met allerlei artikelen, o.a. wit katoen, lakens, handdoeken, kleren, garen, band, zij, manden, zeep, schoenen en bussen levensmiddelen.' De zusters delen deze artikelen met 'zoveel arme gedupeerden, die aan alles gebrek hebben.'<sup>107</sup>

## **Curaçao**

'Wel waren zij bijna allen gedoopt, maar bij volslagen gemis aan onderwijs, leefden zij in verregeraande onwetendheid en ruwheid.'<sup>108</sup>

Voor de vestiging op Curaçao speelt met name Mgr. Cornelius Ludovicus Baron van Wijckerslooth, Heer van Schalkwijk, een belangrijke rol.

Wanneer hij in 1839 de H. Johannes de Doperkerk in Roosendaal inwijdt, grijpt hij deze gelegenheid aan een bezoek af te leggen aan de zusters aldaar. Omdat hij de eerste bisschop is die een bezoek aan het moederhuis brengt, doen de zusters hun uiterste best hem zo goed mogelijk te ontvangen.<sup>109</sup> De ontmoeting met Mère Marie Joseph maakt grote indruk op hem vanwege haar eenvoud 'en tegelijk ook zulk een levenswijsheid en menschenkennis, dat hij aanstonds begreep, dat die Roosendaalsche vrouwen een bijzondere roeping in Katholiek Nederland hadden te vervullen.' Wanneer vanuit Curaçao dan ook een dringend verzoek komt om religieuzen te zenden, benadert Van Wijckerslooth de zusters in Roosendaal. Er wachten in Curaçao drie taken: in de hoofdstad Willemstad moeten scholen gesticht worden voor kinderen van alle standen; er dient een pensioonaat te komen voor meisjes uit de deftige stand, en ten derde moeten er missiestaties worden opgericht in de buitendistricten 'onder de negers, die grootendeels slaven waren, doch wier vrijmaking aanstaande was.'<sup>110</sup> Ondanks het besef 'dat al die nieuwe en ongewone dingen heel wat moeilijkheden zouden opleveren' wordt al binnen enkele weken besloten aan het verzoek gehoor te geven 'omdat moeilijkheden er nu eenmaal zijn om overwonnen te worden.'<sup>111</sup> Op 14 oktober 1841 vertrekken zes zusters en een priester die hen heeft voorbereid, L. van Roosmalen, met



Mgr. C.L. Baron van Wijckerslooth,  
Heer van Schalkwijk (1781-1851),  
Bisschop van Curium (Gedenkboek 153)



Vestiging Welgelegen op Curaçao, circa 1935. (Fotocollectie Zusters Franciscanessen)

het zeilschip Maria Jacoba vanuit Den Helder. Na 69 dagen komen zij op 12 januari 1842 te Willemstad aan waar zij worden opgewacht door Mgr. Martinus Johannes Niewindt. De zusters laten er geen gras over groeien, reeds op 14 februari worden scholen in Otrabanda voor kinderen van welgestelden, burgers en armen geopend. De scholen worden ook bezocht door protestantse en joodse kinderen omdat het koloniaal bestuur heeft bepaald dat het onderwijs neutraal moet zijn; godsdienstondericht kan als aanvulling na de schooluren gegeven worden. De aanwas van leerlingen is dusdanig groot dat eind 1842 wederom vijf zusters vanuit Roosendaal richting Curaçao worden gezonden. De buitendistricten van Curaçao zijn volledig verstoken van onderwijs. Hier wonen negers die merendeels nog als slaven de kost verdienen in de havens of in de zoutpannen. Volgens de zusters zijn er geen leken te vinden die hier onderwijs willen geven: 'Weinig onderwijzers zouden geheel en al willen verzaken aan den omgang met beschaafde menschen, en zich tevreden stellen met de armelijke kost waarvan men in de buitendistricten moest leven.' Wanneer bisschop Niewindt een beroep doet op de zusters om deze ondankbare taak op zich te nemen, accepteren zij: 'Alleen een kloostergemeenschap zou daartoe in staat zijn, niet alleen omdat zij de macht van de organisatie achter zich had, maar ook omdat zij de onvermijdelijke ontberingen kon dragen uit hogere beweegredenen.'<sup>112</sup> In 1847 wordt in Barber, gelegen in een buitendistrict, de Sint Josephschool geopend. Deze is volledig door het Genootschap betaald omdat het koloniaal bestuur elke medewerking weigert. Wèl beëindigt datzelfde bestuur dat uitsluitend 'vrije kinderen' toegelaten mogen worden en dat het onderwijs neutraal moet zijn. Buiten schooltijd geven

de zusters echter ook onderwijs aan de slavenkinderen totdat in 1857 wordt bepaald dat ook zij regulier onderwijs mogen volgen. Wel wordt het niveau van het onderwijs in de buitendistricten aangepast omdat het op Nederlands model geschoeide onderwijs niet aansluit bij de doelgroep. De bevolking is zeer arm en daardoor wordt de eis 'De school leidt op voor het leven' des te klemmender.<sup>113</sup> Het accent ligt dan ook op praktische vakken als handwerken en hoeden vlechten waarmee later middelen van bestaan kunnen worden verworven.

De expansiedrift zoals in Nederland manifesteert zich ook in Curaçao: de ene na de andere school zowel in steden als in buitengebieden wordt geopend. De eerste school op Bonaire opent haar deuren in 1856 en op Aruba in 1857.

Wanneer de missie in Curaçao in 1892 haar 50-jarig bestaan viert, behoren de zusters naast een pensionaat en weeshuis, dertien scholen met 2783 leerlingen! Van de eerste lichter zusters is er dan nog één in leven. De hierboven in Nederland geschetste concurrentie tussen bijzonder en neutraal onderwijs, speelt ook in Curaçao. In 1935 wordt een nieuwe schoolgeldregeling ingevoerd waarbij het schoolgeld aanzienlijk wordt verhoogd. De neutrale Zwijgerschool, 'de school zonder God', trekt leerlingen door voor hen het schoolgeld te betalen. 'Het wordt dus een strijd om de ziel van het kind en waar er reeds zoveel voor de opvoeding en het onderwijs der jeugd gedaan werd, zou het toch te betreuren zijn, als de kinderen volkomen godsdienstloos onderwijs zouden gaan ontvangen'. De zusters laten zich niet onbetuigd: na overleg met de bisschop en verschillende schoolbesturen besluiten zij 60 procent van het vereiste schoolgeld voor hun leerlingen te betalen terwijl de overige 40 procent door bestaande fondsen worden bijgepast.<sup>114</sup>

Na de Tweede Wereldoorlog is de onderwijssituatie in Curaçao goed te noemen. Het gouvernement subsidieert de bouw van scholen. Voorts heeft het zo'n 30 leken onderwijskrachten in Nederland geworven en voor hen de overtocht betaald. Hun salarissen zijn fatsoenlijk.

De strijd tegen het neutraal onderwijs wordt in 1949 voortgezet. Er is een enorme behoefte ontstaan aan scholen voor het voortgezet onderwijs. Er is tot dan toe een AMS waar de geest 'zeer lichtzinnig' is en nu wordt er een openbare HBS geopend.<sup>115</sup> Hier moet 'de Missie iets tegenover stellen.<sup>116</sup> Niet alleen gaan de zusters zich scholen voor het behalen van middelbare akten, zij openen, net als de paters dat voor de jongens hebben gedaan, een middelbare school voor meisjes. Deze school heeft tijdelijk een leek als hoofd totdat een zuster met middelbare akte deze taak kan overnemen.<sup>117</sup>

Omstreeks 1953 echter wordt de situatie onhoudbaar. De helft van de na de oorlog aangetrokken leerkrachten is wegens huwelijk afgevoeld. 'Omdat er niet voldoende nieuwe krachten komen, blijven deze gehuwde onderwijzeressen noodgedwongen werkzaam zeer ten nadele van de scholen, maar ook ten koste vooral van de uit het huwelijk geboren kinderen, die daardoor veel van de moederszorg moeten missen.'<sup>118</sup> De zusters gaan met man en macht zelf leerkrachten werven en bij gebrek aan vrouwelijke

kandidaten, worden tijdelijk drie mannelijke onderwijzers aangesteld. Steeds meer scholen in Curaçao en op Bonaire gaan over in handen van leken.<sup>119</sup> Toch geven de zusters zich nog niet gewonnen: naar voorbeeld van de zusters Dominicanessen, laten zij tweepersoons woningen bouwen die verhuurd worden aan door hen geworven onderwijzeressen.<sup>120</sup> Behalve met 'interne' problemen, hebben de zusters ook te maken met een verslechtering van het politieke klimaat jegens de missie. Zo wordt begin jaren vijftig maar liefst 600.000 gulden in mindering gebracht op de door de zusters ingediende plannen voor (ver)bouw van scholen.<sup>121</sup>

Maar het tijl keert definitief: het vicariaat richt in 1954 de St. Janstichting op die tot doel heeft lekenscholen te stichten die ook onder leiding van een lekenbestuur staan.<sup>122</sup> Deze stichting neemt in september 1955 de school van Sancta Maria over. Worden eerst de religieuze leerkrachten door leken vervangen, steeds vaker zijn nu ook de hoofden van de school, leek: in Rincon op Bonaire is dit het geval in 1955. In datzelfde jaar slagen de zusters er niet meer in om de gestaag groeiende school in San Mateo te bemensen. Daarom stelt het vicariaat voor de school over te dragen aan een andere congregatie. Maar 'We kunnen er niet toe besluiten deze bloeiende stichting, die met zoveel zorg en opoffering tot stand kwam in de loop der jaren, af te staan.'<sup>123</sup> De in 1933 gestichte school te Wishi wordt in 1959 een lekschool onder leiding van een religieuze.<sup>124</sup>

Op Bonaire zijn de zusters in 1950 een samenwerking aangegaan met de confectiefabriek. De katholieke directie van de fabriek wil graag meisjes werk bieden en heeft daartoe in samenspraak met de zusters machines als lesmateriaal geplaatst in de zevende en achtste klas.<sup>125</sup> De leiding van de school is in handen van de zusters maar het personeel bestaat overwegend uit leken; 'Er heerst een goede samenwerking.'<sup>126</sup>

Op Bonaire wordt in 1956 het eeuwfeest van de vestiging gevierd die van één schooltje is uitgegroeid tot een lagere en een kleuterschool met respectievelijk circa 400 en 160 kinderen, een hospitaal, een bejaardenhuis met circa 50 bewoners, en een klooster bewoond door een negental zusters.<sup>127</sup>

In 1964 wordt op Bonaire de Stichting Maria Mazarello opgericht, die zich bekommert om verwaarloosde jeugd. Het Genootschap betaalt het paviljoen waarin de kinderen worden opgevangen en neemt ook de opvoeding voor zijn rekening.<sup>128</sup> Prinses Beatrix opent het paviljoen in februari 1965.<sup>129</sup>

## Suriname

'Het volk, voor hetwelk zij zich opofferen, staat op het laagste peil van ontwikkeling en is overgegeven aan de dwaaste afgoderij.'<sup>130</sup>

Op 2 oktober 1856 vertrekken vanuit Den Helder met het zeilschip 'De Snelheid' zes zusters van Roosendaal naar Suriname.<sup>131</sup> Zij arriveren op 19 november in Paramaribo waar Mgr. Jacobus Gerardus Schepers hen opwacht 'in vol ornaat en voorafgegaan door twintig in het wit gekleede

kindertjes met palmtakken in de hand.<sup>132</sup> Er wordt een mis opgedragen. De volgende dag al openen de zusters hun scholen. Wel zijn er de nodige problemen, allereerst met de taal en ten tweede met de toestemming van het gouvernement om les te mogen geven. Die zogeheten 'admissie' wordt pas in januari 1857 verleend. De zusters beginnen met een Franse en een Nederlandse klas, een school 'voor arme negermeisjes' en een bewaarschool. In totaal nemen 167 kinderen deel aan het onderwijs. Paramaribo kent meerdere vestigingen. De vestiging 'De Voorzienigheid' groeit uit tot de belangrijkste in Suriname. Naast een weeshuis, bewaar- en burgerschool, bestaat deze uit tot een Mulo, Ulo, drie naaischolen en een 'normaalschool' waar ook les gegeven wordt in boekhouden, stenografie, typen en brandschilderen. Uniek is de 'vlechtschool' die in 1913 start. Deze is 'een der beste sociale werken, welke in Suriname zijn tot stand gekomen.'<sup>133</sup> Op de zoektocht naar middelen van bestaan voor de bevolking, is de keuze gevallen op de hoedenindustrie. Het materiaal voor de vlechtwerken wordt zelf verbouwd zodat het mes aan twee kanten snijdt. Een gediplomeerde vlechtster uit Curaçao onderricht drie zusters en acht meisjes en aan het einde van het eerste leerjaar is het aantal leerlingen gestegen tot 42! In 1930 telt de school 128 leerlingen en werken er 41 vrouwen in de werkplaats. De school produceert dat jaar 2761 hoeden en de werkplaats 2305 tezamen voor een bedrag van 10.612 gulden dat ten goede komt aan de bevolking.<sup>134</sup> Naast hoeden worden ook voorwerpen van raffia vervaardigd. Tijdens de crisistijd, vanaf 1935, komt de tot dan toe succesvolle vlechtschool in de problemen. De klad komt in het afzetgebied van de hoeden en de vlechtschool kan niet op tegen het veel goedkopere fabriekswerk. Het gouvernement vermindert, gedwon-



Theoretisch onderwijs op de vlechtschool in Paramaribo, circa 1930.  
(Fotocollectie Zusters Franciscanessen)



Zonnen van de hoeden op de vlechtschool in Paramaribo, circa 1930.  
(Fotocollectie Zusters Franciscanessen)

gen door de omstandigheden, de subsidie. Desondanks wil men 'dit prachtige sociale werk, waardoor zoveel meisjes van zedelijke ondergang bewaard worden, niet opgeven.'<sup>135</sup> Alle werkzaamheden die geld opleveren, worden aangepakt zoals het inpakken van groente en fruit voor de export en het inrichten van een naaiatelier.

Dat de zusters zich aanvankelijk de meest wilde voorstellingen hebben gemaakt van het land waar zij zich vestigen, blijkt uit het volgende: 'Tot groote verwondering van de zusters waren de kinderen, die men haar als wild, koppig en lichtzinnig had afgeschilderd, en waarvan men gezegd had, dat ze alleen met een stuk geknoopt leertouw in bedwang waren te houden, stil en ordelijk, en bleven dat ook. Zij schenen eerbied te hebben voor de zusters en... waren misschien ook eenigszins bang voor het koord met drie knopen, dat de zusters droegen.'<sup>136</sup> In tegenstelling tot Curaçao zijn alle leerlingen katholiek. Wanneer op verzoek ook andersdenkenden worden toegelaten, gebeurt dat onder de voorwaarde dat deze kinderen deelnemen aan de gebeden en het godsdienstondericht. In vergelijking met Curaçao ligt Suriname op grote achterstand. De zusters beginnen met een beschavingsoffensief. Eerst wordt de meisjes goede manieren bijgebracht en een jaar later wordt gestart met een afdeling nuttige handwerken. Maar dat gebeurt niet zonder slag of stoot. 'Aanvankelijk wilden de meisjes van mazen, stoppen en verstellen niets weten; zij vonden dat belachelijk. Gaten en scheuren waren in haar oogen geen schande, maar stoppen en ingezette stukken wel.'<sup>137</sup>

In Suriname is het tekort aan leerkrachten nog groter dan in Curaçao

en voortdurend komen nieuwe zusters uit Nederland om de groei van vestigingen de baas te worden maar ook om de aanwezige krachten te ontlasten 'want de gevolgen van het warme klimaat, en de vermoeienissen van den zwaren arbeid deden zich geducht voelen.'<sup>138</sup>

Ook in Suriname betreft de expansie niet alleen de uitbreiding van gebouwen en de typen onderwijs, maar ook de verspreiding: in 1895 worden scholen in Nickerie, Waldeck en Coronie geopend. Het onderwijs is zeer praktisch gericht. Zo wordt in Waldeck in 1938 een eenvoudige huishoudschool ingewijd waarbij de meisjes later als dienstbode een goede betrekking kunnen krijgen 'in de zware strijd om een eerlijk bestaan.'<sup>139</sup>

Wanneer de zusters in 1906 het 50-jarig jubileum vieren, is nog één zuster van de eerste lichting in leven.

In 1925 vestigen zich vier zusters in het buitendistrict te Tamarin. De buitendistricten in Suriname zijn volledig verstoken van onderwijs. Er wordt een bosperceel gekapt voor de vestiging en 'zelfs een geweldige woudreus, door de Boschnegers afgodisch vereerd, moest vallen'.<sup>140</sup>

De zusters beginnen er een internaat voor 'Boschnegerinnetjes' die tot goede christenmeisjes worden gevormd en tevens huishoudelijke werkzaamheden leren 'zoodat er gegronde hoop bestaat, dat zij later flinke christelijke huismoeders zullen worden.'<sup>141</sup>

In 1928 nemen de zusters een reeds bestaande school over in de buitenstatie Albina, in het oosten van Suriname. Zij beginnen er ook een internaat. 'Om de Indiaantjes in het internaat te krijgen, moesten de zusters met den missionaris de Marowijne op- en afvaren, en aldaar de kampen langs de rivier bezoeken. Bij de eerste tochten, die in korjalen, een soort uitgeholde boomstammen, gemaakt werden, was het gelukt, een twintigtal kinderen los te krijgen, die niets meebrachten dan hoogstens een pakje kleren. Spoedig werden ook Boschnegertjes bij de zusters binnengebracht.'<sup>142</sup> Het internaat groeit snel en al spoedig telt het 50 leerlingen. Ook hier vindt voortdurend uitbreiding van het aantal scholen plaats.<sup>143</sup>

In 1935 verslechteren de omstandigheden. Niet alleen worden schoolsubsidies ingetrokken maar wat erger is: de armoede is dusdanig groot dat de zusters besluiten voedsel aan hun leerlingen te verstrekken 'zodat een groot deel der kinderen naast onderwijs ook voeding krijgt van de Missie.'<sup>144</sup>

In 1945 zijn de scholen in Suriname dusdanig toegenomen dat er een nijpend tekort is aan religieuze onderwijskrachten. Wat niet meewerkt, is de maatregel dat religieuze leerkrachten die nog heel goed meekunnen, met 60 jaar verplicht met pensioen moeten.<sup>145</sup> Steeds vaker worden vestigingen overgedragen aan de inlandse zusters, die een lager opleidingsniveau hebben, waarbij de leiding en financiën in handen blijven van Nederlandse zusters: Albina (1945), Rosaschool Paramaribo (1949), Waldeck (1955).

Maar erger nog dan de overdracht aan inlandse zusters is de steeds groter wordende instroom van lekenkrachten op 'hun' scholen. 'Bij het le-



Kinderen genieten een twaalfuurtje in vestiging De Voorzienigheid in Paramaribo, circa 1920. (Fotocollectie Zusters Franciscanessen)

kenpersoneel zijn zeker heel goede krachten doch niet allen hebben de nodige toewijding. Daarbij is het jammer, dat wij geen invloed op haar vorming hebben, daar de opleidingscursus van de Missie uitgaat.<sup>146</sup> De salarissen van het onderwijzend personeel zijn echter dusdanig laag dat voorstellen tot verbetering van de kwaliteit van het onderwijzend personeel tot de onmogelijkheden behoren. Pas in 1969 wordt het verzoek van de zusters gericht aan de Nederlandse regering voor salaristoeslag voor de in Suriname werkende leerkrachten, gehonoreerd.

Deze lekenkrachten waarin de zusters weinig vertrouwen hebben, zijn opgeleid aan de begin jaren vijftig gestichte openbare gemengde kweekschool. Deze school wordt door de overheid gesubsidieerd. Tot dan leiden de zusters zelf onderwijzeressen voor de vierde rang op.<sup>147</sup> En hoewel zij weten dat deze opleiding te gebrekkig is, prefereren zij deze boven het geen invloed meer hebben op de vorming van de toekomstige onderwijzeressen.<sup>148</sup> In 1953 moeten de zusters de handdoek in de ring gooien: zij zijn er niet in geslaagd om een eigen kweekschool op te richten. Dit betekent dat de door hen opgeleide leerlingen voor vervolgonderwijs naar de neutrale kweekschool moeten.<sup>149</sup> Wel wordt herhaaldelijk benadrukt dat de zusters contact houden met hun oudlerlingen van de Mulo 'om zodoende nog invloed ten goede op haar uit te kunnen oefenen.'<sup>150</sup> Daarnaast proberen zij leerlingen over te halen naar de eigen kweekschool in Nederland te gaan.

Maar de invloed van de zusters op hun leerlingen is tanende. In 1959 starten de zusters een door het gouvernement gesubsidieerde opleiding tot kleuterleidster. Wanneer in 1961 de eerste acht kandidaten slagen, gaan zij allen werken in openbare kleuterscholen 'tot grote teleurstelling van de zusters, die nu de zo gehoopte nieuwe krachten moeten missen.'<sup>151</sup> Zij worden gelokt door de mooie nieuwe gebouwen, de hoge salarissen en de kleine groepen leerlingen.

Vanaf 1959 wordt regelmatig het nijpend gebrek aan religieuze krachten in Suriname besproken in relatie tot de leeftijd: oudere zusters worden onvoldoende vervangen door jongere en dat bij een toenemende werkdruk. 'Waren er meer jonge krachten om het mooie werk voort te zetten.

We bidden de goede God om meer werkrachten in Zijn wijngaard.<sup>152</sup>  
Vanaf 1971 keren jaarlijks hoogbejaarde zusters en zusters die 50 jaar of langer in Curaçao en Suriname gewerkt hebben, definitief terug naar Nederland.<sup>153</sup>

## Chili

74

‘Het is ’n prachtig liefdewerk, dat we dankbaar en met vertrouwen op Gods Voorzienigheid aanvaarden, ...’<sup>154</sup>

Tijdens de algemene ledenvergadering van het Genootschap op 16 september 1961 worden alle afdelingen tot zuinigheid gemaand. De reden is dat de zusters hun werkterrein hebben vergroot met een vestiging in Chili. Het klooster en de scholen moeten echter geheel uit eigen middelen worden betaald. Maar ‘In onderlinge samenwerking zullen we die moeilijkheden met Gods hulp wel te boven komen.’ Het verzoek tot de vestiging in dit land is afkomstig van de aartsbisschop van Santiago. Op 30 september 1961 vertrekken vijf zusters met de ‘Archimedes’ naar Chili om te gaan werken in het onderwijs, de wijkverpleging en de ziekenzorg.<sup>155</sup> Zij arriveren op 5 november in Valparaíso waar ze worden opgevangen door de paters Kapucijnen en Amerikaanse zusters. De 90 kisten die zij mee hebben genomen, worden pas in februari 1962 vrij gegeven zodat de beginperiode moeizaam is.<sup>156</sup> Onmiddellijk wordt begonnen met de bouw van scholen waarvoor het geld door de Nederlandse afdelingen ter beschikking wordt gesteld. Een jaar later is de school erkend en voldoet aan de eisen. De staat subsidieert de helft van wat staatscholen krijgen maar doordat allerlei uitgaven niet worden meegerekend, bedraagt deze bijdrage slechts zo’n 33 procent van de totale kosten. Dat houdt in dat de school zonder religieuzen niet in stand kan worden gehouden.<sup>157</sup> In 1963 zijn wederom zeer grote sommen geld gespendeerd in Chili. Deze zijn bijeengebracht door georganiseerde fancy fairs, de afdelingen van het Genootschap en de algemene kas.<sup>158</sup> In 1964 is de vestiging uitgereid tot een kleuterschool met 150



Kinderen aan het schrobben op Cour I waarschijnlijk ten behoeve van een actie voor Zuid-Amerika, circa 1958. (Fotocollectie Zusters Franciscanessen)



Zuster Francisca uit Chili met haar leerlingen, circa 1965. (Fotocollectie Zusters Franciscanessen)

kinderen en een lagere school met 435 leerlingen. Het onderwijs wordt zowel door zusters als leken gegeven. Wanneer in 1965 het verzoek komt in Santiago in de wijk Cardijn een school te bouwen, worden de gelden bijeengebracht door de afdelingen van het Genootschap en allerlei acties die zowel in Nederland als in Chili op touw worden gezet. In Chili krijgt de congregatie aanwas: in januari 1965 vindt de eerste inkleding van een novice en twee postulanten plaats en zijn er zeven aspiranten.<sup>159</sup> In de jaren daarop blijft de gemeenschap groeien. Op 1 maart 1977 bestaat de Madre Vincenziaschool in Santiago vijftien jaar. Vanaf die datum wordt ook middelbaar onderwijs gegeven zodat de naam Liceo Madre Vincenzia wordt.<sup>160</sup>

### Nevenactiviteiten

‘Ooit geroepen tot de staat / op te moeten rapen / wat de wereld liggen laat, / zwoegen, nooit meer slapen.’<sup>161</sup>

Behalve in het onderwijs zijn de zusters ook maatschappelijk actief. En hoewel de focus van dit artikel op het onderwijs is gericht, wordt vanwege een vollediger beeld kort aandacht aan de andere activiteiten geschonken.<sup>162</sup>

Tijdens de Eerste Wereldoorlog bieden de zusters met name in ‘de Hoofdzetel’ te Roosendaal gedurende kortere of langere tijd gastvrijheid aan Belgische vluchtelingen. Ook worden militairen ingekwartierd en wordt een bureau voor theoretisch onderricht aan hen, ingericht. Aan het Rode Kruis worden zalen ter beschikking gesteld om voor ‘ambulance

te dienen'. Gedurende een aantal weken worden hier een 60-tal gewonde Belgen verpleegd. 'Op deze wijze heeft het Genootschap getracht de plichten te vervullen, die de vaderlandsliefde in deze benarde tijden oplegt.'<sup>163</sup>

Dezelfde 'vaderlandsliefde' leggen de zusters aan de dag tijdens de Tweede Wereldoorlog. In hun huizen te Zundert en Wouw worden vluchtelingen opgevangen terwijl in Monster, Woerden, Delft en Roosendaal Nederlandse soldaten onder andere in schoollokalen worden ingekwartierd.<sup>164</sup> Kinderen die niet in hun eigen scholen terecht kunnen omdat deze door de Duitsers gevorderd zijn, worden in scholen van het Genootschap elders ondergebracht. Vanaf juli 1943 krijgen de zusters van Jezus Maria en Joseph uit Hoogerheide onderdak in Mariadal en vanaf september datzelfde jaar ook de paters, zusters en studenten van de St. Josephcongregatie van Mill Hill. De Duitsers hebben hun kloosters en missiehuizen gevorderd.<sup>165</sup> Na de bevrijding zijn het de geallieerde troepen die gebouwen vorderen voor henzelf en evacués.

Naast onderwijs gaan steeds meer zusters in de wijkverpleging en het ziekenhuis werken. In 1915 wordt in het St. Josephgesticht te Roosendaal een sanatorium ingericht.<sup>166</sup> Ook vertrekken steeds vaker zusters naar de missiegebieden om te gaan werken in de ziekenverpleging. In de Tweede Wereldoorlog, wanneer de religieuze leerkrachten 40 procent op hun salarissen worden gekort, biedt de exploitatie van ziekenhuizen compensatie voor de verminderde inkomsten. In oktober 1940 wordt in Groesbeek een pension geopend waar bejaarden worden verzorgd. 'Dit pension vormt nu een noodzakelijke

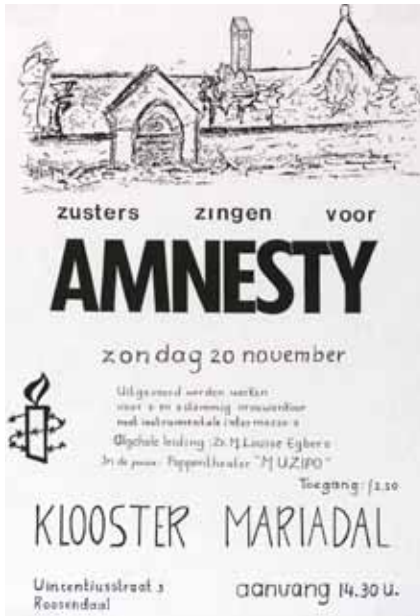


Ouderenzorg in Welgelegen op Curaçao, 1918. (Fotocollectie Zusters Franciscanessen)

bron van inkomen voor die afdeling.<sup>167</sup> In 1945 wordt pensioonaat Welgelegen in Curaçao gevorderd door de Amerikanen. Omdat alle pensionaires vertrokken zijn, komt van het Wit-Gele Kruis het verzoek om bejaarde vrouwen en gebrekkige kinderen op te nemen. De laatsten worden een jaar later overgedragen aan de zusters van Schijndel en de broeders van Dongen. De bejaarden krijgen een permanent onderkomen in Welgelegen.

In 1963 wordt in de voormalige Agnesschool te Roosendaal een kindertehuis 'Marie José' gevestigd. Het is bedoeld voor de opvang van kinderen van wie de moeder door ziekte of een andere oorzaak is uitgevallen. Gemiddeld verblijven er zo'n vijftien tot twintig kinderen van uiteenlopende leeftijden. Om beter toegerust te zijn voor deze taak beginnen enkele zusters met de studie voor kinderbescherming.<sup>168</sup>

In 1966 worden de nevenactiviteiten die de zusters hebben uitgeoefend, opgesomd. Dit 'Om enig idee te geven van deze inzet en omdat die wetenschap stimulerend kan werken [...] van wat men met een variant "buitenschoolse activiteiten" zou kunnen noemen.'<sup>169</sup> Hieruit blijkt dat zusters missen opluisteren met zang en orgelspel en gedurende de mis de kinderopvang regelen. Zusters leiden gespreksgroepen en geven les aan bekeerlingen. Tal van huishoudelijke taken worden door hen vervuld: van vervanging tijdens ziekte of afwezigheid van de huishoudster in pastorieën tot het verzorgen van de was voor parochiekerken en het bisdom. Voor gezinnen die in moeilijkheden verkeren, verrichten de zusters was-, strijk- en verstelwerk en deze zelfde taak oefenen zij uit voor de aan Oost Priesterhulp geschonken kleding. Zij begeleiden ziekenriduüms, reizen naar Lourdes en uitstapjes van de Zonnebloem. Kinderen uit Amsterdam en Rotterdam vieren in hun leegstaande internaten de grote vakantie. De Katholieke Arbeidersjeugd heeft bij hen elke twee maanden een mis met ontbijt. In St. Willebrord is de hele gemeenschap al tien jaar betrokken bij het clubwerk voor vrijetijdsbesteding van ongeveer 100 meisjes. Maar de grootste activiteit is toch wel het bieden van onderdak en gastvrijheid. Aan Polen en Spanjaarden wordt de kapel beschikbaar gesteld en regelmatig worden ter gelegenheid van hoogtijdagen ontbijten en maaltijden geserveerd.<sup>170</sup> De kapellen van de zusters worden gebruikt voor doopsel, vormsel, eerste communie en huwelijk vaak gevolgd door feestelijk door hen verzorgde koffietafels. Op grote schaal worden ruimtes ter beschikking gesteld voor cursussen en vergaderingen. Deelnemers aan de Pax Christi voettocht wordt onderdak en voedsel geboden. In 1968 krijgt radio 'Azalea' een onderkomen in de kelder van Mariadal. Het is 'een amateurs zender-tje van een paar idealistische jongens, die zieken en bejaarden van Roosendaal gezelligheid brengen door plaatselijk nieuws en muziek uit te zenden.'<sup>171</sup> Ook de gidsen hebben een deel van de kelder in gebruik voor hun wekelijkse bijeenkomsten.



Affiche voor de uitvoering 'Zusters zingen voor Amnesty' in klooster Mariadal, 1988. (Fotocollectie gemeentearchief Roosendaal)

## Conclusie

'Wanneer er dus door die werktuigen iets goeds is verricht dan danken wij dat alleen aan den Goddelijken Werker, Die tot verwezenlijking van Zijn doel gebruik ervan heeft willen maken.'<sup>172</sup>

Bovenstaande overziend kan men alleen maar bewondering hebben voor alles wat de zusters van Roosendaal onverschrokken met enorme daad- en wilskracht hebben bereikt. Enerzijds trots en geëmancipeerd, anderzijds nederig en onderdanig, verrichten zij de werkzaamheden die noodzakelijk geacht worden. Daarbij worden onorthodoxe methodes en burgerlijke ongehoorzaamheid niet geschuwd.

Halverwege de jaren zestig van de vorige eeuw komen een aantal factoren samen die tenslotte het einde van zowel de activiteiten als de bloei van de congregatie betekenen. Een tijdperk is voorgoed voorbij. De waarde van datgene wat de zusters hebben gebracht en bereikt, heeft onmiskenbaar het verschil gemaakt.

\*Ik wil zuster Margriet van der Vliet heel hartelijk danken voor haar loyale medewerking aan dit onderzoek en de gastvrije ontvangst in Mariadal.

**J.H.M. Jacobs**

## De verslagen van het Genootschap zijn ondertekend door de voorzitter, 'presidente', en de secretaresse

A.Th.W. Hageraats, voorzitter en A.M.M. Visée, secretaresse: 12 oktober 1911 tot en met 17 maart 1917

A.Th.W. Hageraats, voorzitter en E. Antonissen, secretaresse: 28 april 1918 tot en met 20 maart 1919

A.D.M. van Wijck, vice-voorzitter en E. Antonissen, secretaresse: 9 mei 1920

E. Antonissen, presidente en J. van Hal, secretaresse: 30 maart 1921 tot en met 19 juni 1927

E. Antonissen, presidente en A.E.M. Erfteimeijer, secretaresse: 13 mei 1928

E. Antonissen, presidente en A.M.J.J. Bom, 2e secretaresse: 21 april 1929

E. Antonissen, presidente en A.E.M. Erfteimeijer, secretaresse: 18 mei 1930 tot en met 20 april 1936

E. Antonissen, presidente en A.M.J.J. Bom, waarnemend secretaresse: 30 maart 1937 tot en met 17 april 1939

M.M. Boddeke, presidente en A.M.J.J. Bom, secretaresse: 30 mei 1939 tot en met 15 maart 1958

Ch.J. Meskers, presidente en A.M.J.J. Bom, secretaresse: 22 juni 1958 tot en met 3 mei 1964

G.A. Mes, presidente en E.A.M. Pater, secretaresse: 5 juli 1964 tot en met 19 juli 1964

Ch.J. Meskers, presidente en A.M.J.J. Bom, secretaresse: 20 september 1964

G.A. Mes, presidente en E.A.M. Pater, secretaresse: 19 juni 1965 tot en met 30 oktober 1979.

## De Stichting vergadert meermalen per jaar. De verslagen van de Stichting zijn ondertekend door de voorzitter en de secretaresse

Niet ondertekend: 10 en 17 september 1981

Zuster Agnes, voorzitter en zuster Margriet van der Vliet, secretaresse: 17 november 1981

Zuster M.A. Egbers, voorzitter en zuster Margriet van der Vliet, secretaresse: 10 september 1981

Zuster Albertina Egbers, voorzitter en zuster Margriet van der Vliet, secretaresse: 5 maart, 20 april, 28 mei, 29 juni, 5, 8 en 26 oktober, 24 november en 7 december 1982

Niet ondertekend: 18 augustus en 7 september 1982

Zuster Albertina Egbers, voorzitter en zuster Margriet van der Vliet, secretaresse: 8 februari, 19 april, 24 juni, 23 september en 18 oktober 1983

Niet ondertekend: 4 maart en 20 mei 1983

Zuster Els Weemaes, plaatsvervangend voorzitter en zuster Margriet van der Vliet, secretaresse: 12 december 1983

Zuster Els Weemaes, plaatsvervangend voorzitter en zuster Margriet van der Vliet, secretaresse: 16 januari en 27 februari 1984

Zuster Albertina Egbers, voorzitter en zuster Margriet van der Vliet, secretaresse: 27 maart, 1 en 29 mei en 9 oktober 1984

Niet ondertekend: 21 augustus en 30 november 1984

Zuster Albertina Egbers, voorzitter en zuster Margriet van der Vliet, secretaresse: 11 januari, 29 maart, 24 mei, 6 september en 5 november 1985

Zuster Albertina Egbers, voorzitter en zuster Margriet van der Vliet, secretaresse: 24 juni 1986.

### Bronnen

Tenzij anders vermeld zijn de notulenboeken van het Genootschap tot Opvoeding (hierna: NG) en de verslagen van de Stichting Scholen Zusters Franciscanessen van Mariadal (hierna: NS) de bronnen. Deze worden bewaard in het Archief van de Zusters Franciscanessen Penitenten Recollectinen van Roosendaal, inv.nr. AR/Z 063 447. Hoogst-

waarschijnlijk is een eerste notulenboek dat de periode van 1855 tot en met 1910 bestrijkt, verloren gegaan. De periodes die de notulenboeken van het Genootschap beslaan zijn: 12 oktober 1911 tot en met 19 juni 1927, 13 mei 1928 tot en met 17 mei 1950, 2 juni 1951 tot en met 11 september 1960, 16 september 1961 tot en met 30 oktober 1979. De verslagen van de Stichting beslaan de periode 10

september 1981 tot en met 24 juni 1986 en zijn in typoscript.

### Literatuur

Bosch, Adri, *Vierentachtig verdiepingen. Beelden en woorden bij de vierentachtig huizen gesticht en bewoond door de Zusters Franciscanessen van Roosendaal*. Roosendaal 2007

Broos, Marius, 'Van Roosendaal naar Suriname', in: *De*

- Vrijheijt van Rosendale*, nr. 57 (2010), 37-41 en nr. 58 (2011), 27-31
- Gedenkboek ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der Congregatie van de Religieuzen Penitenten-Recollectinen van de Onbevleete Ontvangenis te Roosendaal 1832-1 september 1932*. Roosendaal 1932
- Godrie-van Gils, G., *Vrouwelijke vorming tussen Martha en Maria. Katholiek huishoudonderwijs in Noord-Brabant 1919-1968*. Tilburg 2008
- Heijst, A. van, M. Derks en M. Monteiro, *Ex Caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19<sup>e</sup> en 20<sup>e</sup> eeuw*. Hilversum 2010
- Noten**
- De oprichtingsakte wordt gepasseerd voor notaris J.F. van Goch te Bergen op Zoom op 20 maart 1855. Slechts eenmaal zijn de statuten gewijzigd en wel voor notaris J.J.M. Mertens te Roosendaal op 20 oktober 1911.
  - In een 'Financieel Rapport' van 5 juli 1964, dat zich in typoscript los in het notulenboek van het Genootschap bevindt, wordt vermeld: 'Ieder huis heeft eigen administratie, waarvan rekening en verantwoording wordt gegeven aan het Moederhuis door vier kwartaalrekeningen en één jaarrekening in te dienen vóór 15 januari.'
  - NG 21 mei 1952.
  - Soms, wanneer de vice-presidentes van de afdelingen voor een vergadering in Mariadal bijeen zijn, belegt de presidente een extra vergadering om toestemming te krijgen voor dan actuele zaken zoals de aan- of verkoop van grond of een gebouw.
  - Het Gedenkboek is geschreven door 'een zuster der congregatie van Roosendaal met medehulp van fr. B. Kruitwagen, o.f.m.'
  - Heijst, 63. Hier worden kennelijk wel de congregaties van Mariadal en Charitas door elkaar gehaald.
  - NG 16 september 1961 naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de vestiging in St. Willebrord.
  - In een 'Financieel Rapport' van 5 juli 1964, dat zich in typoscript los in het notulenboek van het Genootschap bevindt, staat dat 'De Algemene Kas, als gemeenschappelijk bezit van de Congregatie, wordt beheerd in het Moederhuis Mariadal.'
  - NG 5 mei 1932.
  - NG 11 juli 1931.
  - BLO afkorting van Buitengewoon Lager Onderwijs, de aanduiding tot 1985 voor speciaal onderwijs. LOM afkorting van Leeren Opvoedingsmoeilijkheden. Dit schooltype blijft tot 1998 bestaan.
  - VGLO afkorting van Voortgezet Gewoon Lager Onderwijs.
  - Uitspraak van Mère Marie Joseph, in Bosch, 4.
  - Gedenkboek, [196]-202.
  - Gedenkboek, 202. 39 bewaarscholen; 1 hospitaal; 8 huishoudscholen; 5 internaten; 1 tehuis voor kostdames; 3 kweekscholen; 47 lagere scholen; 1 school voor buitengewoon lager onderwijs; 1 lyceum; 14 muloscholen; 19 naaischolen; 2 opleidingen voor 3<sup>de</sup> en 4<sup>de</sup> rang; 2 huizen voor oude vrouwen; 15 patronaten; 1 vlechtschool; 5 weeshuizen; 8 instellingen voor wijkverpleging.
  - NG 12 juni 1933.
  - NG 28 september 1940.
  - NG 14 mei 1942. De gemeente stelt in het raadhuis een lokaal met schoolmeubelen alsmede een kleine subsidie ter beschikking; parochianen vullen met vrijwillige bijdragen deze subsidie aan. Het Genootschap zorgt voor het lesmateriaal.
  - NG 11 juni 1943.
  - NG 12 juli 1976. BO afkorting van Bijzonder Onderwijs.
  - NS 26 oktober 1982 meldt dat de Stichting met ongeveer 50 scholen uit rente een eigen vermogen heeft opgebouwd van 600.000 gulden. Dan al wordt besloten dat wanneer de laatste school sluit, dit kapitaal evenredig verdeeld

- zal worden. In NS 24 juni 1986 staat nog dat 20.000 gulden aan Suriname zal worden gedoneerd. Uiteindelijk is dat niet gebeurd.
- 22 NS 21 augustus 1984.
- 23 NS 24 juni 1986.
- 24 Spreuk op de graftombe van Mère Marie Joseph in de grafkapel in de tuin van Mariadal.
- 25 Gedenkboek, 26.
- 26 Gedenkboek, 47. Johannes Petrus van Gilse (1781-1838).
- 27 Gedenkboek, 72.
- 28 Gedenkboek, 76.
- 29 Gedenkboek, 75-76.
- 30 NG 24 mei 1915.
- 31 NG 20 maart 1919 en 9 mei 1920. In 1924 vestigen de zusters van Roosendaal zich in Malden. In Gedenkboek, 142 staat hierover vermeld: 'Door zijn ligging in de buurt van Nijmegen is dit huis ook bestemd voor zusters van onze Congregatie, die aan onze R.K. Universiteit hare hogere studiën zullen maken.'
- 32 [www.gertrudis.nl](http://www.gertrudis.nl).
- 33 NG 12 juni 1925.
- 34 NG 4 mei 1926.
- 35 Gedenkboek, 113. In NG 12 oktober 1911 wordt ook een kweekschool in Bergen op Zoom genoemd, maar deze staat gedeeltelijk op naam van het Genootschap en gedeeltelijk op naam van een andere stichting.
- 36 NG 9 mei 1920.
- 37 Uit de Franciscaanse Leefregel, in Bosch, [87].
- 38 NG 4 augustus 1934 en 23 april 1935.
- 39 NG 4 augustus 1934.
- 40 NG 23 april 1935.
- 41 NG 30 maart 1937. Het betreft de Maria-kweekschool te Breda en de St. Antonia-kweekschool te Amsterdam.
- 42 NG 28 september 1940.
- 43 NG 28 september 1940.
- 44 NG 15 mei 1941.
- 45 NG 4 november 1945. Het feit dat de datum 1 januari 1946 in dit verslag wordt genoemd, duidt erop dat de notulen op een later tijdstip zijn uitgewerkt.
- 46 NG 28 september 1940.
- 47 NG 11 mei 1944.
- 48 NG 15 mei 1941.
- 49 NG 4 november 1945.
- 50 NG 23 mei 1946.
- 51 NG 3 juli 1949.
- 52 NG 15 september 1956.
- 53 NG 2 juni 1951.
- 54 NG 15 september 1956.
- 55 NG 21 september 1958 en 11 september 1960. In 1960 ontvangen de zusters van de gemeente Rotterdam de rente van de opgeheven scholen tot de datum van de uitkering van de oorlogsschade, zijnde een bedrag van 42.835 gulden en 2 cent.
- 56 NG 20 september 1964.
- 57 NG 1 februari 1970.
- 58 NG 6 september 1975.
- 59 NG 1 februari 1970.
- 60 NG 6 september 1975.
- 61 Uit de Franciscaanse Leefregel, in Bosch, [113].
- 62 Als gevolg van een grondwetswijziging in 1917 komt in 1920 de nieuwe onderwijswet tot stand waarin de financiële gelijkstelling tussen bijzondere en neutrale scholen wordt geregeld.
- 63 NG 27 april 1923.
- 64 NG 18 mei 1930.
- 65 NG 12 juni 1925 en 4 mei 1926.
- 66 NG 3 juli 1949.
- 67 NG 3 maart 1960.
- 68 NG 23 september 1955.
- 69 NG 15 september 1956.
- 70 NG 1 februari 1970.
- 71 NG 21 mei 1952 en 21 januari 1953.
- 72 NG 7 juni 1948 en 1 juni 1954.
- 73 NG 1 juni 1954 en 13 september 1959. Zie voor het huishoudonderwijs ook Godrie.
- 74 NG 22 september 1962.
- 75 NG september 1968.
- 76 NG september 1968.
- 77 NG 1 februari 1970.
- 78 NS 17 september 1981, 24 juni 1983, 23 september 1983, 12 december 1983 en 21 augustus 1984.
- 79 Uit een toespraak van bisschop Wilhelmus Marinus Bekkers (1908-1966) op 12 april 1964, in Bosch, 127. In deze toespraak dringt Bekkers er bij de congregaties op aan zich voortdurend te bezinnen op hun opdracht in kerk en wereld.
- 80 NG 1 februari 1970.
- 81 NG 1 februari 1970. SNVR is de afkorting

- van Samenwerking Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen. Dit samenwerkingsverband is in 1956 opgericht met als doel het behartigen van de gemeenschappelijke belangen van de actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland. In 2004 is de SNVR als zelfstandig orgaan opgeheven.
- 82 NG 1 februari 1970.  
 83 NG 6 september 1975.  
 84 NG 1 februari 1970.  
 85 NG juli 1971.  
 86 NG augustus 1972.  
 87 NG 25 augustus 1973.  
 88 NG 25 augustus 1973.  
 89 NG 9 maart 1974.  
 90 NG 6 september 1975.  
 91 NG 9 maart 1974.  
 92 NG 14 juni 1977, 9 mei 1978 en 15 mei 1979.  
 93 NG 9 mei 1978.  
 94 NG 15 mei 1979.  
 95 NG 13 mei 1928.  
 96 Gedenkboek, [149].  
 97 Gedenkboek, [149].  
 98 NG 2 juni 1913 3000 gulden tekort; NG 24 mei 1915 8000 gulden tekort; NG 24 mei 1916 5000 gulden tekort.  
 99 In NG 12 juli 1921 wordt gemeld dat in Suriname de gelijkstelling van bijzonder en neutraal onderwijs heeft plaatsgevonden. In NG 27 april 1923 staat dat de gelijkstelling op onderwijsgebied in Curaçao nagenoeg rond is. NG 11 mei 1924 en 13 mei 1928 melden echter dat de gelijkstelling in Curaçao nog steeds geen feit is!
- 100 NG 4 mei 1926.  
 101 NG 13 mei 1928.  
 102 NG 4 mei 1926.  
 103 NG 12 juni 1933.  
 104 Gedenkboek, 193. In NG 13 mei 1928 staat vermeld dat *Echo's uit de missies* in 1927 is gelanceerd en dat het blad 3000 abonnees heeft alsmede leden die zorgen voor de verspreiding ervan.  
 105 NG 9 mei 1920.  
 106 NG 14 mei 1942. Alle abonnees van *Echo's uit de missies* krijgen dit gedenkboekje.  
 107 NG 4 november 1945. In NG 23 mei 1946 staat dat in totaal meer dan 100 pakketten uit Curaçao en 'ook veel uit Suriname' zijn gestuurd.  
 108 Gedenkboek, 159.  
 109 Het bisdom Breda wordt in 1853 opgericht en de eerste bisschop is Joannes van Hooydonk (1784-1868). Tot 1853 is Hooydonk Bisschop van Dardanus. Tot de oprichting van genoemd bisdom worden er titulair bisschoppen gewijd. Mgr. Cornelius Ludovicus Baron van Wijkerslooth (1786-1851) wordt in 1833 in Münster tot Bisschop van Curium gewijd. Van paus Gregorius XVI, die hem tot bisschop heeft laten wijden, krijgt hij functies die deze wijding noodzakelijk maken.  
 110 Gedenkboek, 154.  
 111 Gedenkboek, 155.  
 112 Gedenkboek, 159.  
 113 NG 9 mei 1920.  
 114 NG 20 april 1936.  
 115 AMS afkorting van Algemene Middelbare School. Deze biedt een driejarige bovenbouw voor de Mulo, vergelijkbaar met het VWO zonder klassieke talen.  
 116 NG 17 mei 1950.  
 117 NG 17 mei 1950 en 2 juni 1951.  
 118 NG 21 juni 1953.  
 119 NG 1 juni 1954.  
 120 NG 21 juni 1953 en 1 juni 1954.  
 121 NG 1 juni 1954.  
 122 NG 21 juni 1953 en 23 september 1955.  
 123 NG 23 september 1955.  
 124 NG 13 september 1959.  
 125 NG 2 juni 1951.  
 126 NG 23 september 1955.  
 127 NG 15 september 1956.  
 128 NG 20 september 1964.  
 129 NG 19 juni 1965. In NG augustus 1972 staat dat dit kindertehuis voorlopig wordt gesloten omdat de zuster het niet meer aankan.  
 130 Mgr. Petrus Adrianus Willem Hopmans (1865-1951) over de vestiging van de zusters in het buitendistrict Tamarin in het kerkelijk weekblad van het bisdom Breda *Sancta Maria* van 2 december 1926. Geciteerd in Gedenkboek, 185.  
 131 Voor een verslag van de reis naar Suriname door een aantal zusters in 1924, zie Broos 57, 37-41 en 58, 27-31.

- 132 Gedenkboek, 175. Mgr. Jacobus Gerardus Schepers (1798-1863).
- 133 Gedenkboek, 187.
- 134 Gedenkboek, 188.
- 135 NG 20 april 1936.
- 136 Gedenkboek, 176.
- 137 Gedenkboek, 177.
- 138 Gedenkboek, 178.
- 139 NG 17 april 1939.
- 140 Gedenkboek, 185.
- 141 Gedenkboek, 191.
- 142 Gedenkboek, 186.
- 143 NG 19 april 1938 meldt dat in Albina een nieuwe school is gebouwd.
- 144 NG 20 april 1936.
- 145 In 1932 is de verplichte pensionering nog vijf jaar vroeger gesteld: 55 jaar.
- 146 NG 16 juni 1947.
- 147 In de onderwijswet van 1806 staan de bevoegdheidseisen voor onderwijzend personeel genoemd. Het onderwijs kent vier rangen waarvan de vierde rang de laagste is. De leerkracht moet kunnen lezen en schrijven, de beginselen van rekenen beheersen en enige aanleg tot het geven van onderwijs bezitten. De rangen lopen op waarbij de eerste rang het meest overeenkomt met de huidige eisen die aan een leerkracht van het basisonderwijs worden gesteld.
- 148 NG 2 juni 1951.
- 149 NG 1 juni 1954.
- 150 NG 23 september 1955 en 15 september 1956.
- 151 NG 16 september 1961.
- 152 NG 13 september 1959 en 16 september 1961.
- 153 NG juli 1971, augustus 1972 en 12 juli 1976.
- 154 NG 16 september 1961.
- 155 NG 16 september 1961 en 22 september 1962.
- 156 NG 22 september 1962.
- 157 NG 13 oktober 1963.
- 158 NG 20 september 1964.
- 159 NG 19 juni 1965.
- 160 NG 9 mei 1978.
- 161 Eerste couplet van het lied 'Labora – op het werken', in Bosch, [87].
- 162 Zie ook J. van den Bouthuisen, 'Herinneringen van een oud-misdienaar aan Mariadal', in: *De Vrijheijt van Rosendale*, nr. 59 (2011), 26-30.
- 163 NG 24 mei 1915.
- 164 NG 28 september 1940.
- 165 NG 11 juni 1943 en 11 mei 1944.
- 166 NG 24 mei 1916.
- 167 NG 15 mei 1941.
- 168 NG 13 oktober 1963 en 20 september 1964.
- 169 NG 10 april 1966.
- 170 In 1966 wordt ter gelegenheid van het 1000-jarig bestaan van het Poolse Rijk aan ruim 800 Polen een Pools middagmaal aangeboden.
- 171 NG september 1968.
- 172 Gedenkboek, 195.

## Bijlage

In het archief van de Zusters Franciscanessen van Roosendaal bevindt zich een tweetal omslagen met statistische gegevens uit respectievelijk de jaren 1860-1898 en 1899-1970.\* Uit een en ander ontstaat de indruk dat de congregatie door de jaren heen een nauwgezette administratie heeft gevoerd. In een tweetal tabellen hierna is de belangrijkste informatie uit die archiefstukken weergegeven.

De eerste tabel geeft per jaar aan hoeveel kinderen onderwijs genoten op een van de scholen van het Genootschap tot Opvoeding. Opvallend bij het begin in 1860 is direct al het grote aantal. In de loop van de tijd is verder een gestage en voortdurende groei te constateren tot meer dan 30.000 leerlingen in de periode na de Tweede Wereldoorlog. Er was hier duidelijk sprake van een grootschalige organisatie. Het grote aantal leerlingen was overigens tegelijkertijd over vele locaties verspreid. Per locatie kon sprake zijn van een eerder groot dan wel klein instituut. De tweede tabel geeft per tien jaar meer specifieke gegevens over het aantal zusters, pensionnaires, wezen, 'burgerkinderen' en 'arme kinderen'. Tevens is nog informatie opgenomen over de activiteiten van de zusters in de wijkverpleging. De groei en krimp van het aantal leden van de congregatie komt duidelijk naar voren, net als het contrast tussen het enorme aantal activiteiten en het naar verhouding beperkte aantal leden van de congregatie. Dat laat eigenlijk maar ruimte voor één conclusie: er moet veel en hard gewerkt zijn door de zusters.

\*Archief Zuster Franciscanessen van Roosendaal,  
AR/Z 063, 640 en 641.

**J.M.W. Hopstaken**

**Tabel 1**

	Totaal aantal kinderen		Totaal aantal kinderen		Totaal aantal kinderen		Totaal aantal kinderen
1860	6709	1894	18309	1928	24504	1962	29098
1861	7209	1895	18816	1929	25440	1963	30666
1862	7103	1896	19902	1930	25958	1964	30768
1863	7506	1897	20193	1931	26057	1965	31014
1864	8291	1898	20669	1932	25463	1966	30083
1865	8703	1899	21139	1933	25303	1967	30493
1866	9093	1900	21396	1934	25726	1968	31199
1867	10203	1901	21110	1935	25611	1969	31796
1868	11783	1902	20915	1936	26461	1970	31264
1869	11690	1903	21606	1937	26621		
1870	10903	1904	20807	1938	26863		
1871	9920	1905	20697	1939	26937		
1872	10301	1906	20864	1940	27275		
1873	11127	1907	20923	1941	17080		
1874	11766	1908	20821	1942	17263		
1875	12455	1909	20803	1943	17407		
1876	13334	1910	20821	1944	18010		
1877	13483	1911	20981	1945	onbekend		
1878	13063	1912	21355	1946	30616		
1879	13230	1913	22344	1947	31828		
1880	13653	1914	23269	1948	30523		
1881	13995	1915	22568	1949	32385		
1882	14399	1916	22568	1950	31321		
1883	14990	1917	22437	1951	32471		
1884	15191	1918	23440	1952	25964		
1885	14806	1919	23673	1953	34641		
1886	14721	1920	23354	1954	32752		
1887	15411	1921	23591	1955	30551		
1888	15521	1922	22920	1956	30886		
1889	16050	1923	23110	1957	30496		
1890	16150	1924	23946	1958	31616		
1891	16605	1925	23382	1959	31188		
1892	17425	1926	23352	1960	30315		
1893	17632	1927	22789	1961	30367		

NB. In de jaren  
1940-1944 zonder  
Suriname en  
Antillen

**Tabel 2**

	Zusters		novicen		pensionaires	wezen	burger kinderen		arme kinderen	
	koor	leken	koor	leken			leer	bewaar	leer	bewaar
1860	201	93	20	14	296	293	1121	1010	1452	1150
1870	256	181	28	33	346	384	1863	1765	2417	1695
1880	318	234	30	25	534	393	2511	2787	3702	2233
1890	410	295	29	33	514	415	3362	2879	4326	2905
1900	508	379	61	22	532	423	4699	3566	6693	3499
1910	600	414	56	17	484	473	5312	2859	7594	2477
1920	657	398	42	13	581	508	6269	2834	6958	1746
	Zusters		novicen							
1930	1139		64		694	407				
1940	1138		36		606	283				
1950	1037		16		708	57*				
					internen					
1960	937		21		1063					
1970	803		7		803					
<i>*Wezen voor het laatst genoemd in 1956</i>										
	Wijkverpleging (1929-1951)									
	Huisbezoeken		Verpleegden							
1930	15266		2255							
1940	33208		2696							
1950	14893		965							



Gebrandschilderd glas-in-loodraam in de spreekkamergang van Mariadal.  
(Foto G.J. van Linschoten, 2011)